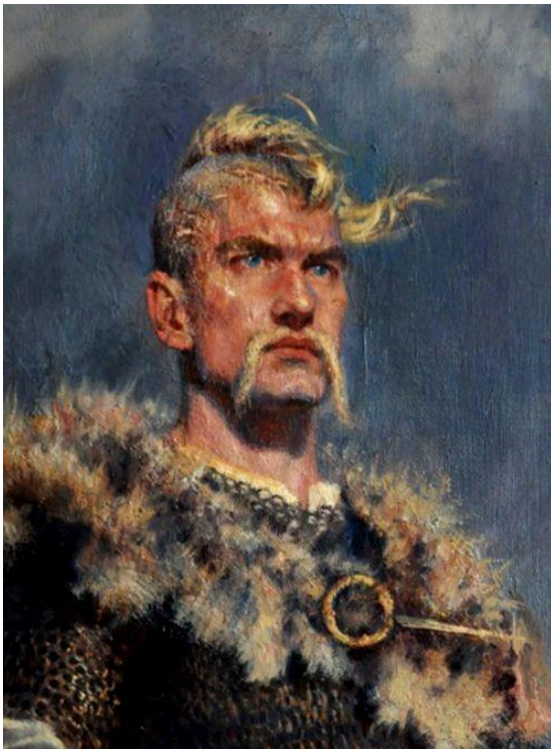

Частина - IV

*Темні століття:
між Скитією та Золотою Ордою*

Частина IV

Темні століття: між Скитією та Золотою Ордою

22. Пульсації життя на Пізньоскитських поселеннях

Завдяки писанням античних греків, передовсім Геродота, Скитська доба виявилася настільки розрекламованою, що викликає невільне зачарування ще й сьогодні. Хоч на загал вона була не гіршою і не кращою за решту епізодів з життя Василівки.

Але "скитські чари" продовжують діяти і не дозволяють просто розпрощатися з цими півтисячолітніми (з 650 – по 110 р. до н.е.) володарями Василівського краю. Ми бачили, як над нашими степами сходила зірка "непереможних і щирих" Сколотів; тепер же поглянемо, як вона згасала (див. фото 22.1).

Фото 22.1. Ці мілини на місці Василівського городища зберігають багато таємниць про розквіт і занепад могутньої Скитії (спад води в березні 2010 р.)

Зоряний час Великої Скитії прийшовся на 5 – 4 ст. до н.е., вершини своєї могутності вона досягла в середині 4-го ст. до н.е., а до середини 3-го ст. до н.е. Великої Скитії не стало.

Що відбувалося в той час у Василівському степу, античні історики не повідомляють. Але збереглися свідчення про подібні синхронні лихоліття в Єгипті: після масового вибуху вулканів в Ефіопії настала багаторічна посуха, і Ніл роками не розливався як слід; в Єгипті спалахнули голодні бунти і повстання. Через них у 245-му р. до н.е. Птолемеї III – володар найуспішнішого (єгипетського) уламку імперії Олександра Македонського змушений був зненацька перервати свій переможний похід проти іншого (азійського) уламку імперії – держави Селевкідів, і від стін ворожого Вавилону хутко повертатися додому для наведення ладу в Єгипті. Та попри всі намагання, кліматично-економічна криза виявилася настільки затяжною, що від середини 3 ст. до н.е. розпочинається занепад Еллінсько-Єгипетської цивілізації Птолемеїв, а в 30-му р. до н.е. зі смертю останньої незалежної цариці Єгипту – Клеопатри, давня країна фараонів стає всього лише черговою провінцією Римської імперії.

Можливо події 3-го ст. до н.е. в Єгипті та Скитії були ланками одного ланцюга? І за крахом цих держав стояв один і той же природний катаклізм?

Щоби зрозуміти, що сталося з Василівським районом після кліматичної кризи, варто згадати, чим власне була Велика Скитія – федерацією найрізноманітніших за походженням і соціальним статусом народів: від праслов'ян до греків; містян і кочівників; повноправних і невольних. Але всіх їх об'єднували і стояли над ними Царські Скити – напівкочові Сколоти.

Етнічні Сколоти не замешкували всю Велику Скитію, а лишень займали в ній найвищі військово-адміністративні посади, будучи її наделітою. Ту ж саму конфігурацію держави ми будемо спостерігати в усі наступні часи, аж поки в капіталістичну добу не утворяться нації. Всі: готи, гуни, булгари, хозари, руси, монголи – тільки пануюча верхівка над більшим чи меншим союзом поліетнічного і майже незмінного тубільного населення. Створення нових держав часто означало тільки зміну панівних етносів і нове підпорядкування та упокорення місцевих племен.

Майже всі кочові еліти (від кіммерійців, скитів – до печенігів, половців і кримських татар) обирали своєю домівкою степи Таврії, вигнання з яких означало скидання з трону. Під Таврією розуміються степи Дніпро-Донського межиріччя і географічно нерозривно пов'язаний з ними Степовий Крим. Ці терени оточені єдиним водним рубежем з річок і морів, який завжди слугував також і природним кордоном кочувань для племінних союзів номадів.

P.S. Вставка: *Таврія, або ж Таврика – це одноманітна за ландшафтом і кліматом степова територія Дніпро-Донського межиріччя і Криму, від Дніпрових порогів (північніше яких лежала зона лісостепів) до Таврських/Кримських гір (південніше яких раювало субтропічне узбережжя ПБК). Єдність природних умов цієї географічної ніші сприяла створенню єдиної моделі господарювання і світогляду на просторах усього Таврійського степу. Хоч як би генетично чи культурно не різнилися прийдешні племена, але потрапляючи в незрівнянну Таврику, вони вже через пару поколінь ставали звичайнісінькими "таврами" – жителями приморських степів.*

Таврика чи Таврія – вельми вдала для степовиків назва, бо несе в собі ім'я ТАВР (від давньогрецького ταυρος, tauros – бик). Так само, як і давня назва Керченської протоки – Боспору (з грецької bos-poros – це бичачий брід). Таврами, тобто "бичачами" звали також і докіммерійське населення краю, так само, як і Кримські/Таврські гори, і сам Крим/Таврію. Для земель і племен скотарської, індоєвропейської традиції – це дуже влучне ім'я.

Географічно-кліматично-економічно-культурна однорідність Таврики призвела до того, що з Сімферополем (Крим) у Василівки часом бувало більше спільного, ніж з вдвічі ближчим Дніпром (Дніпропетровськ), розташованим проте вже в іншій географічній зоні (див. фото 22.2).

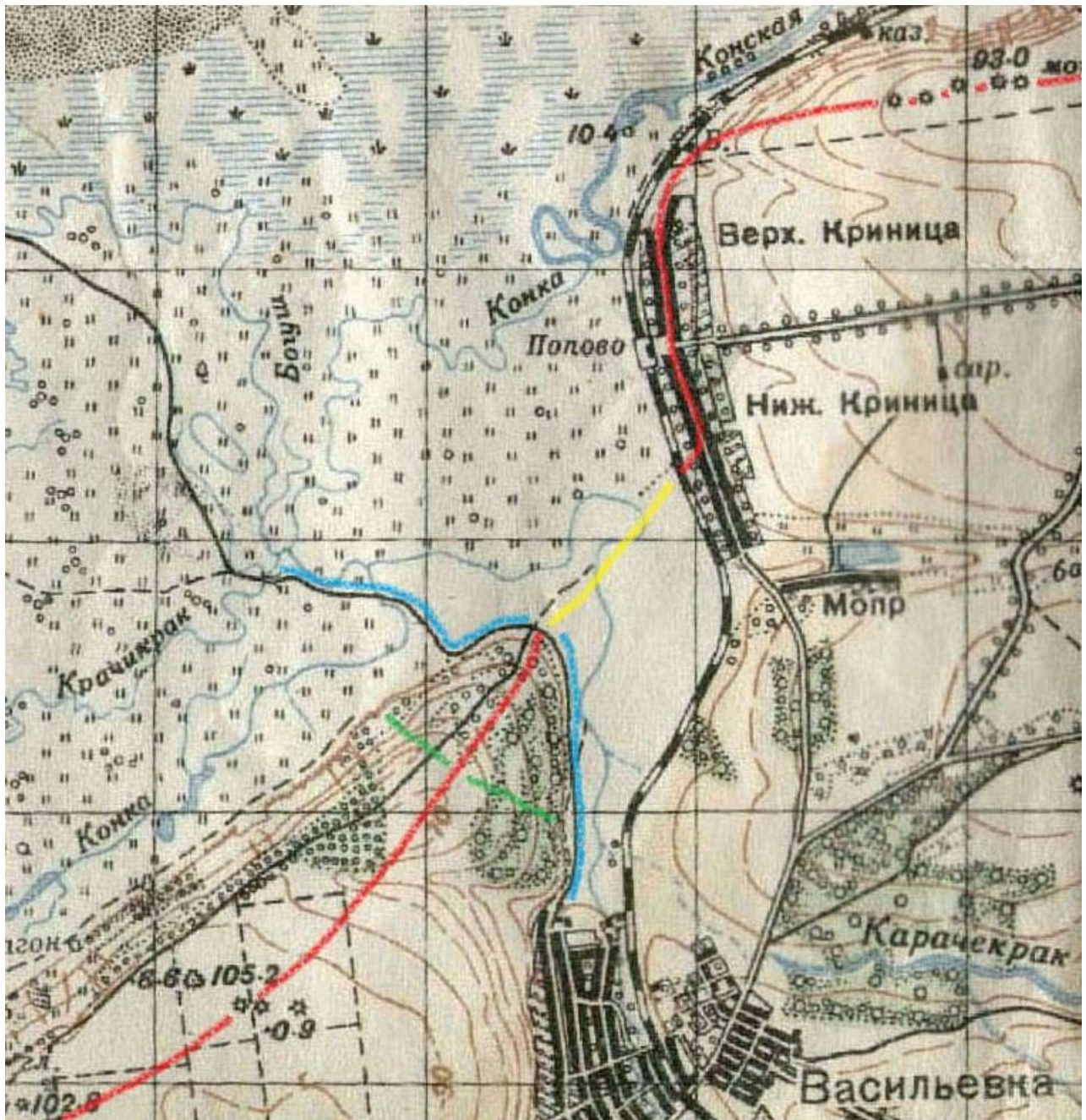

Фото 22.2. Степовий Крим і степова Василівка – діти однієї Таврики; фото 2007-го року, коли кордонів ще не було і кентаври вільно бігали від Коктеблю (лів.) до Скельки (прав.)

Коли в сер. 3 ст. до н.е. погода зробила перебування в степах материкової Таврії геть нестерпним, Царські Скити перебралися в південну, острівну Таврію – в степовий Крим (а також частково і в Нижнє Подунав'я). Максимально південніше Царські Скити перенесли і свою столицю: з берегу Великих Луків (поруч з Василівкою) до самого підніжжя Кримських гір; з Метрополя (грец. Μετρόπολις – головне місто) → в Неаполь (грец. Νεάπολις – нове місто).

Покинувши північні степи, Царські Скити надовго втратили контроль над федерацією Великої Скитії, держава розпалася. Зв'язки між окремими регіонами ослабли, торгові шляхи поросли травою, а їхня інфраструктура занехаялася.

В колишні добрі часи Василівське городище на Лисій Горі обслуговувало й захищало гомінку переправу через Конку і Карачекрак на давньому, ще з Мідної доби, шляху вздовж південного берега Великих Луків (див. мал. 22.3). З погіршенням клімату і безвладдям не стало ні торгівлі ні обслуги, василівці розбрелися хто-куди, намагаючись вижити в нових скрутних умовах.

Мал. 22.3. Відрізок затопленої Василівською затокою переправи (жовтий колір) від Скитського городища на Лисій Горі (зелений – скитський вал) до питних джерел Нижньої та Верхньої Криниць на давньому шляху по вододілам, вздовж курганів (червоний колір)

Тільки в 2-му ст. до н.е. разом з покращенням клімату (в теплий Римський період) василівці повертаються на поселення, і на обох берегах Нижнього Дніпра (від Запоріжжя до Херсону) відроджуються колишні міста і селища. Але все одно, це вже було далеко не та Велика Скитія, як раніше – з кордонами майже сучасної України. На той час Царські Скити спромоглися утримати в своїх руках лише свої споконвічні землі: степовий Крим і Нижнє Подніпров'я з Ольвією (див. мал. 21.1) – утворилася Мала Скитія.

Попри відновлення, Василівське городище так ніколи вже й не досягло своєї минулої величі, як і Скитія. Работоргівля – це основне джерело прибутків усіх кочових еліт від доби Бронзи до Середніх віків, стала проблематичною. Потуга Скитського війська геть підупала. До того ж, мешканці лісостепового межиріччя Середнього Дніпра і Дністра, яке завжди було головним постачальником рабів, з обачливою мудрістю і величезною користю використали майже столітню перерву в набігах людоловів і встигли відгородитися від Степу надійною системою фортифікацій. Поруч зі старими міськими валами городищ (на зразок Гелону – Більського городища), в 2 ст. до н.е. в Середньому Подніпров'ї (переважно Правобережжі) починають зводити територіальні вали, які захищали вже не окремі міста, а цілі держави, на кшталт Великого Китайського муру (до речі, споруджуваного в той самий час). Уявіть собі багатокілометрові лінії суцільних земляних валів висотою з п'ятиповерховий будинок (15 м), шириною в основі до 20 метрів і глибоким ровом перед ними зі сторони Степу! А тепер уявіть увесь той обсяг виконаних без важкої сучасної техніки робіт, який перевищив витрати на спорудження більшості Див Світу! Загальна довжина всіх Змієвих валів дорівнює близько 2 тисячам кілометрів (для порівняння, Великий Китайський мур простягається на 6 259 км). Такі масштабні територіальні вали – це прояв існування розвинутого класового суспільства з не абиякою державою. Залишки Змієвих валів збереглися до сьогодні. Їх будували з 2 ст. до н.е. – по 7 ст. н.е., методично просуваючись на схід і південь, відвойовуючи у Степу все більші території. 900 років безперервної однотипної державності зі спадкоємною обороною; держави, яка існувала поруч з нами і про яку ми майже нічого не знаємо, бо від очей античних істориків вона була відгороджена кочовим Степом – ні імені, ні історії (див. фото 22.4).

Фото 22.4. Скромні земляні вали на Лисій Горі (праворуч – археологічний розкоп-траншея поперек валу); для порівняння, земляні вали на Кам'янському городищі сягали у висоту лише двох метрів – мабуть цього було достатньо для захисту від кінної атаки

Понад півстоліття тривало економічне зубожіння Скитської держави і врешті-решт вилилося в її військово-політичну поразку. В 110 р. до н.е. перевірити Скитів на міцність наважився молодий володар заморського царства Понт (з південно-східного узбережжя Чорного моря, сучасна Туреччина) – двадцятирічний Мітридат VI Евпатор. В декількох битвах його війська розгромили кримських Скитів, захопили їхню столицю і позбавили Сколотів материкових колоній (по-суті обмеживши їхню владу острівним Кримом), а потім приєднали до Понту ще й Боспорське царство. На довгі роки зірка Мітридата VI осяяла все Чорне море – Понт Евксинський (грец. Πόντος Εὐξένος — гостинне море).

Війська Мітридата VI ніколи не бували у Василівці та не громили наших поселень, але без протекції Кримських Скитів наші селища вмиль стали вразливими та беззахисними перед набігами Сарматських загонів зі сходу. Ні про яке співіснування зі степовиками о тій порі не йшлося – Сарматія проходила грабіжницький етап знайомства з новими територіями. Одразу ж після Мітридатової перемоги над Скитами лівобережні поселення Дніпрової Скитії впали – життя на Василівському городищі так і не розквітнувши зів'яло.

До середини 1-го ст. до н.е. повноводний Дніпро ще якимось стримував просування Сармат і залишався західним кордоном Сарматії, але потім і цей природний бар'єр було взято, і правобережні Пізньоскитські поселення розділили долю Василівки – Дніпровської Скитії від порогів до гирла Дніпра не стало.

За пару поколінь перша фаза Сарматської колонізації скінчилася: з чужоземних зайд Сармати перетворилися на місцевих скотарів (майже фермерів ☺), мирно співіснуючих з пізньоскитськими тубільцями. До того ж, від Різдва Христового на півдні України з'являються Римські гарнізони, стабілізуючи своєю присутністю Причорноморський регіон. Ловлячи момент, придніпровські Тавро-Скити зробили ще одну відчайдушну спробу закріпитися на своїх прабатьківських землях. Але в Причорноморські степи увірвалися нові орди Сарматів (Аорси й Алани вигнали своїх попередників Язигів і Роксолан) і весь грабіжницький безлад розпочався з нуля! В 1 – 2 ст. н.е. терпець мешканцям Пізньоскитських поселень остаточно уривається, вони знімаються з рідних Дніпрових земель і переселяються спочатку на Нижній Дністер, а згодом і ще далі на захід, аж до кордонів Римської імперії – аби лишень якнайдалі від пришепелкуватого і невгамовного степу!

Ще деякий час античні історики ділили наше приморське населення по Нижньому Дніпру на Причорноморських Скитів і Приазовських Сарматів. Цей же степовий кордон (не по всьому, а тільки по Нижньому Дніпру) існуватиме в подальшому між Готами й Аланами, між Болгарами й Хозарами – визначаючи етнічний склад місцевого населення.

Покинуте Василівське городище не має слідів насильницького захоплення: ні згарищ, ні масових поховань забитих, ні в поспіху прихованих скарбів тієї доби. Подібна картина спостерігається й на інших Пізньоскитських поселеннях Нижнього Дніпра. Складається враження, що їхнє населення водночас зібралося і просто пішло геть. Відтоді містобудування на теренах Василівського району остаточно завмирає на понад тисячу років(!), аж до часів Золотої Орди. Пульсації життя на Пізньоскитських поселеннях Василівки припиняються...

* * *

Узагальнюючи історію існування Скитського городища на Лисій Горі поблизу сучасного міста Василівка, можна виділити наступні хронологічні межі його пульсації:

- **кінець 5 – початок 3 ст. до н.е.** – розквіт городища у складі Великої Скитії;
- **середина 3 – початок 2 ст. до н.е.** – повний занепад городища внаслідок несприятливого клімату і безвладдя в краї;
- **початок 2 – кінець 2 ст. до н.е.** – відродження "городища" у вигляді невеличкого поселення Нижньодніпровської Малої Скитії під владою Кримських Царських Скитів;
- **кінець 2 ст. до н.е. – межа н.е.** – відсутність сталого життя на поселенні внаслідок безперервної Сарматської загрози;
- **межа н.е. – початок 2 ст. н.е.** – можливе існування поселення під непевним протекторатом Сарматів;

В міру згасання Василівського городища та прилеглих пізньоскитських поселень нашого району, василівці з "Тавро-Скитів" стали "Сарматами". Але міняти паспорти з приводу такої дрібнички нашим землякам не довелося ☺

23. Василівська Сарматія на кордоні Римської імперії

Наприкінці 2-го ст. до н.е. влада над Василівськими степами повністю перейшла до Сарматів. Здавалося б, ще один панівний народ, яких Василівка вдосталь бачила і до цього і згодом. Проте доля василівців так міцно переплелася з долею "останніх із Могікан" (останніх із племен північних іранців), що продовжує визначати наші вчинки ще й сьогодні.

Ось лишень три з багатьох кровних зв'язків між нами:

- на південному-сході свого поширення Слов'янський суперстрат (верхній шар, мова нового населення) нашарувався на місцевий Іранський (Сармато-Аланський) і Тюркський (переважно Булгарський) степовий субстрати (нижній шар, мова попереднього населення). Таким чином утворилася Українська мова; так само, як Фіно-Угорський субстрат на сході перетворив її на Російську, а Балтський субстрат на півночі – в Білоруську. Українців виділяє серед інших Слов'ян саме величезна Індо-Іранська домішка. Мовними іранізмами, до речі, є слова "збіжжя", "борщ" та багато інших ☺

- на час прийняття християнства язичницькі вірування південної Русі мали виразну іранську основу; весь казковий світ дохристиянського язичництва, який і до сьогодні живить нашу поетичну уяву й мітологію, насичений іранськими образами: слов'янські боги Стрибог, Хорс (а разом з ним і Хортиця), Симаргл, Вій – мають іранські за походженням імена;

- традиції середньовічного європейського лицарства в усій своїй повноті (обладунки, озброєння, бойова техніка, моральний кодекс та ідеологія військової еліти) – теж цілком витікають із сарматської військової культури (див. мал. 23.1); з подібного ж джерела постав і наш козацький лицарський орден – січове козацтво, без якого не існувало б і сьогоднішньої України.

Сарматів описують, як видатних воїнів, високих і струнких, з темними очима й волоссям, з довгим обличчям, вузьким прямим чи горбатим носом; а римський історик 4-го ст. н.е. Амміан Марцеллін ще й підкреслює таку характерну для них деталь: "вони страшні стримано-грізним поглядом їхніх очей". Цей антропологічний тип згодом можна буде зустріти серед Антів, впливовою складовою яких стануть Сармати, а потім і в спільноті середньовічних Сіверян; яскраво він буде присутнім і серед модерних козаків. На сьогодні давньоіранський спадок найбільш відчутний у Східній Україні (від назв річок до антропології).

Мал. 23.1. Надгробок сарматського воїна Трифона з Танаїсу, 2 ст. н.е. За цим дійсним зображенням з минулого часто відтворюють зовнішній вигляд і звички Сарматів: вершник на степовій низькорослій конячці, без жорсткого сидла і стремен, зі списом, який тримає обома руками "по-сарматськи"; поголений і довговолосий, в шоломі без скроневих пластин і напотиличника; в лускатому панцирі, перехопленому широким поясом і плащі з пряжкою.

Звідки ж прийшли у Василівські степи ці носії лицарської культури? В Скитські часи, в 7 – 4 ст. до н.е. Савромати кочували в степах Подоння, Поволжя, Південного Приуралля і Західного Казахстану і склалися зі строкатої, етнічно неоднорідної маси північноіранських племен. На захід від них кочували Скити, на схід – Масагети і Саки. Все це були споріднені іраномовні племена, нащадки Східних Індоевропейців зі значними пережитками матриархату і родоплемінного устрою. Їхні мови і звичаї різнилися приблизно так, як вони відрізняються у слов'янських народів (див. мал. 25.3).

У 4 – 2 ст. до н.е. головним осередком Сарматів стали степи Північного Кавказу і Нижнього Подоння. Ще в 7-му ст. до н.е. там було Скитське царство Ішкуза, тепер же виріс політичний центр Сарматії (царські кургани Сармат розташовані в басейні Нижнього Дону), а заснована Греками в 3-му ст. до н.е. торгова факторія Танаїс в гирлі Дону стала головним Сарматським торжищем. Увійшовши в контакт з античними містами-державами, Сармати перейняли від них майнове розшарування і рабство.

Іншим надпотужним центром впливу на Сармат було Парфянське царство на півдні Каспійського моря – нащадок Персії, завойованої Олександром Македонським, давній Іран (Айран, країна Аріїв), який в середині 3 ст. до н.е. відновив свою незалежність. Сарматська важка кавалерія з підкреслено довгими списами й довгими мечами, як дві краплі води нагадувала Парфянських катафрактаріїв (див. мал. 23.2).

Мал. 23.2. Важка кіннота Сарматів у лускатих обладунках і знамено у вигляді дракону. Як можна було втриматися на коні, сидячи тільки на м'якому сідлі-попоні?

Кордонами кочових держав майже завжди були великі ріки. Якщо племінний союз форсував якусь річку, то невдовзі захоплював і все тамтешнє межиріччя до наступного водного рубежу. Просування Сарматії на захід відбувалося наступним чином:

На зламі 3 – 2 століть до н.е. Сармати перетнули Дон і, користуючись пом'якшенням клімату й послабленням Скитів, почали опановувати степи між Доном і Дніпром. В авангарді кочівників, вздовж моря і Великих Луків йшло сарматське плем'я Язигів; північніше, вздовж кордону з лісостепом просувалися Роксолани. Поступ Сарматів значно пришвидшився після поразки Скитів у битві з Мітридатом VI (110 р. до н.е.); відтоді Язиги стають повновладними господарями Василівських степів, а лівобережні городища Дніпрової Скитії, серед яких було й Василівське, вкотре спустошуються.

До середини 1-го ст. до н.е. Дніпро залишався західним кордоном Сарматії, а потім нові сарматські племена Аорсів та Сіраків з глибин Азійської Сарматії змусили Язигів та Роксоланів форсувати Дніпро й, оминаючи укріплений "зм'євими валами" трикутник пізніх скитських городищ між Інгулом і Дніпром, рухатися на захід до кордонів Римської імперії. Цей перехід за Дніпро поклав край і правобережним городищам Дніпрової Скитії.

На початку нової ери влада над степами Північного Кавказу і Дніпро-Донського межиріччя (в т.ч. й над Василівкою!) на багато століть перейшла до чергового сарматського племені Алан. Аланами їх називали сусіди (Айранами, Аріями Ірану), самі ж себе вони йменували Ясами/Асами (грузини ще й сьогодні звать їхніх нащадків, осетин – осами). Від самоназви Ясів походить і сучасна назва Азовського моря (моря Ясів/Асів, Азівське море). Безпосередньо до них це внутрішнє море, яке послідовністю чотирьох проток (Боспор Кіммерійський [Керченська протока] → Боспор Фракійський [Босфор] → Дарданелли → і Гібралтар) з'єднується з Атлантичним океаном, звалося Меотійським болотом – за іменем іншого племені з його східних берегів, Меотів. Можливо й Роксолани – це лише Рекс-Алани, тобто Царські Алани на зразок Царських Скітів.

З кожним наступним століттям сарматизація ставала все більш відчутною на Боспорі, в Кримській Скітії та серед населення українського лісостепу.

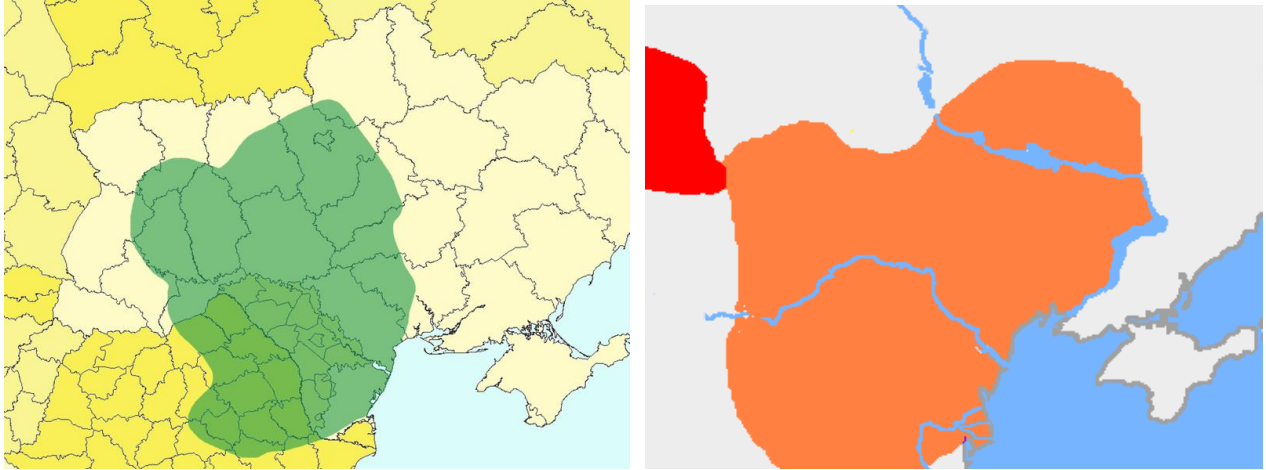
Але в Північному Причорномор'ї сарматський поступ наштовхнувся на зустрічне просування римлян. На межі нової ери кордон між "цивілізованим Римом" і "варварським світом" проходив по Дунаю, а вже через сотню років, із загарбанням Дакії, пересунувся до Верхнього Дністра. Окрім Боспору (середина 1 ст. до н.е.) та інших кримських міст, римські гарнізони в 1 – 2 ст. н.е. з'являються й на материковому півдні України, в т.ч. в Ольвії – майже в самому гирлі Дніпра! Торованими "еллінськими шляхами" відбувається швидка романізація варварського світу. Через римо-сарматський кордон переміщуються не лишень ідеї, але й цілі натовпи переселенців – носіїв цих ідей: прогресивних навичок, знань, вірувань і культури. Це могли бути і військовополонені, і втікачі-опозиціонери, які разом зі своїм оточенням переховувалися в Сарматії після чергового палацового перевороту в Римі, а також торговці, військові найманці, що повернулися додому, та безліч інших "римлян". Всі вони впродовж перших століть нової ери інтенсивно розбудовували нашу Сарматію, створивши у 2 – 5 ст. н.е. феномен Черняхівської провінційно-римської культури на прикордонних з Римською імперією теренах України (див. фото 23.3).

Фото 23.3. Римська фібула Омега, виготовлена у формі великої літери – Ω (омега). Слово "римська" в назві цієї бронзової застібки не означає, що вона обов'язково належала Римлянину, а лише передає вплив Римської культури на Василівську моду давніх часів. Ця фібула лежала на мілководді Піщаної бухти на Лусій Горі, готова до використання:

"Романізація" дивовижним чином змінила все наше життя. Наприклад, запозичений важкий плуг з відвалом вперше(!) дозволив василівцям зорати цілину чорноземного степу! Це нововведення спричинило демографічний вибух на всіх теренах Черняхівської культури. Подібне піднесення землеробський світ вже відчував у добу Сабатинівської і Трипільської культур. Між цими трьома землеробськими культурами лежать тисячоліття, але їхні кордони настільки подібні, що можуть означати генетичну і культурну тяглість між трипільським та пізньофракійським, в т.ч. черняхівським, населенням (див. мапу 23.4).

Мал. 23.4. Дві яскраві землеробські культури, відділені одна від одної трьома тисячоліттями: ліворуч – Трипільська (зелена), праворуч – Черняхівська (помаранчева), мал. з Інтернету

Ще одним запозиченням стали ротаційні жорна, які вперше (!) дозволили василівцям виготовити борошно і спекти справжній хліб. Поширені до цього кам'яні зернотерки могли розтовкти зерно хіба що в крупу для виготовлення каш і коржів-перепічок. До того ж, від пізньоскітських часів півчасту пшеницю почала масово заступати кращої якості голозерна, яка тільки і йшла на експорт. Відтоді ми стали хліборобами, а не лише кашоварами ☺

Від кордонів Римської імперії до нас поширилося й використання гончарного кола. Поруч з місцевою ліпною керамікою (яку вручну ліпили майже шість тисяч років(!) від VI-го тис. до н.е.) з'являється ошатна гончарна (з характерними циркулярними бороздками на внутрішньому боці посуду). Стандартизована кераміка римського типу серед усіх племен Черняхівської культури підкреслює єдність економічних, культурних і політичних впливів на всіх прилеглих до Римської імперії землях.

Найбільш "романізованими" поруч з Василівкою виявилися землі на Правому березі Дніпра, де відродилися навіть давні пізньоскітські городища. Натомість наше лівобережжя так і залишилося Сарматським (Аланським). Хоча сліди римських впливів можна зустріти й на Лисій Горі: знахідки римських монет-денаріїв 1 – 2 ст. н.е. і типових бронзових застіжок на Ластівчиному мисі (див. фото 23.5); гарний черняхівський посуд був виявлений також і в Маячанській балці; а нещодавно до рук скарбощукачів потрапив знайдений у краї римський шолом задовільної збереженості.

Фото 23.5. Фрагмент бронзової фібули з Лисої Гори

В існуванні римської залоги на повороті Лисої Гори переконаний і скаутмайстер із Запоріжжя Сергій Бородін, він навіть може показати рештки римського колодязя над Золотим пляжем. Проте безсумнівно говорити про римську присутність у Василівському краї ще зарано. Всі ці знахідки цілком можуть бути трофейними або ж розрахунковими, а до найближчих певних римських гарнізонів в Ольвії та на Боспорі від Василівки було декілька сотень кілометрів.

Чи були римляни у Василівці – достеменно невідомо. Але вже точно наші земляки побували в Римі та його провінціях. Одна з дивовижних історій світу почалася в Подунав'ї у 175 р. н.е., коли римські легіони розбили племена Язигів і взяли на службу в римську армію 8 тисяч сарматських вершників, з них 5,5 тисяч одразу ж відправили на протилежний кордон Римської імперії – в далеку Римську Британію, подалі від бунтівних рідних степів. По виході на військову пенсію Сармати-ветерани отримали у володіння ділянки прикордонної землі, де й осіли, обзавівшись родинами (в такий спосіб Рим завжди укріплював своє прикордоння). А в 410 р. н.е. Рим вивів свої легіони з Британії, і Британські острови стали жертвою жорстоких нападів германських племен (Англів і Саксів). Місцеві племена Бритів змогли утримати за собою тільки Шотландію та Уельс і змушені були тікати з острова на материк (на півострів Бретань у Франції). Ось тоді на захист Острова і встає місцеве ополчення під керівництвом нащадків Сарматських ветеранів і зокрема Король Артур. Народжується велика європейська лицарська легенда, у витоків якої стояло Сарматське плем'я Язигів, які декілька століть до того вважали Василівські степи своєю Батьківщиною.

Сарматську спадщину перших лицарів охоче використовували в своїх генеалогічних побудовах багато європейських політиків. Син Богдана Хмельницького Юрій величав себе Князем Сарматським; мати сарматське коріння було дуже гоноровим і для польської шляхти.

З Сарматами пов'язана і легенда про амазонок – жінок-воїнів. Але насправді цей образ відомий ще з поем Гомера 9 – 8 ст. до н.е., тобто задовго до Сармат. Найвірогідніше феномен войовничих вершниць виник разом з вершництвом і номадизмом (кочівництвом) ще на початку I-го тис. до н.е. Поки чоловіки з гуртами худоби надовго уходили на дальні пасовиська, жінки мусили самі турбуватися про власний захист у неспокійному відкритому степу. Не були винятком і кочові Сармати зі значними пережитками родового устрою та матриархату. Їхні жінки мали високий соціальний статус, що доводять і їхні численні багаті поховання (часто з атрибутами землеробства). Жіночі поховання зі зброєю, що ототожнюються з амазонками, відомі й на нашому Скелянському могильнику (див. додаток Ч.IV.Б). В певному сенсі амазонкою була і сарматська цариця Амага, яка в 2-му ст. до н.е. на чолі невеликого загону вершників за добу здійснила блискавичний перехід (довжиною в 200 км) від Присивашся до Неаполя Скитського і, зненацька напавши на царський палац, здійснила переворот у Скитській державі, вбивши одного царя й посадивши на трон іншого.

Високий рівень освіченості, суспільного положення і поваги до жінок зберігався і в Князю і в Козацьку добу, залишається він таким у українців і сьогодні (див. мал. 23.6).

Мал. 23.6. Сарматська жінка-воїн та "Образ Сарматки" (автора А Серг М, зі Всемережжя)

За Сарматського часу (а для Василівки це 2 ст. до н.е. – 4 ст. н.е.) на території нашого району не існувало розкішних міст-городищ чи бодай великих поселень, як у часи Пізньої Бронзи чи Скитів. Самі тільки літні кочовища, які восени зникають майже безслідно. А на зиму Сармати, наче перелітні птахи, відкочовували на південь: у Приазов'я, на Нижній Дон і Прикубання – там і лаштували свої зимівники. До Василівки ж поверталися навесні, розпочинаючи новий господарський рік.

До сарматського способу життя перейшла і решта пізньоскитського населення краю – в умовах посушливого клімату скотарство має переваги над землеробством (так само колись змінили спосіб життя і пізні трипільці, ставши скотарями). Не в змозі чітко розрізнити два іраномовних етноси, давні історики назвали василівців просто – Скито-Сарматами. Зрештою, всі вони були родичами в межах єдиного північноіранського світу.

Після Скито-Сарматів не лишилося бронзових стрілок; ще від 4-го ст. до н.е. василівці перейшли на залізні вістря, які майже не збереглися до наших днів. Але на щастя дослідників сильнішим за час і залізо виявилось крихке скло! На дивовижні скляні прикраси Скито-Сарматської доби часто можна натрапити, прогулюючись пляжами Лисої Гори (див. фото 23.7).

Фото 23.7. Серед камінців і мушель можна побачити і двотисячолітні намистинки

Скло – це термічно оброблена суміш звичайного кварцового піску (SiO_2); у віконному склі його міститься понад 70%! Дивно, як цей подрібнений камінь перетворюється в кришталеву прозору масу!... Можна уявити здивування первісних "алхіміків", коли на місці згаслого багаття, в осаді піску і вапняку вони побачили склянисту масу!

Піонером і лідером скловиробництва від самого початку (6 тисяч років тому) і майже до нової ери лишився Єгипет. Тільки після перетворення країни фараонів на чергову римську провінцію в 1-му ст. до н.е. скловиробництво поширилося по всій Римській імперії, аж поки в 3 – 4 ст. н.е. не досягло північного узбережжя Чорного моря (материкової України).

Перші скляні вироби були пастовими: цівочку скляної маси у вигляді тягучого меду намотували на палички або ж більші основи, утворюючи намисто чи посуд (див. фото 23.8).

Фото 23.8. На цих пастових намистинках видно, як шар за шаром спіраллю накладалася і застигала скляна паста

Часто намисто виготовляли з різнокольорових паст, додаючи в них різні домішки. Дуже модними були намистинки з "оченятами" і смужками (див. фото 23.9). Характерною рисою давнього намиста є великий діаметр отвору в них – мабуть нитки, на які тоді низали коштовності, мусили бути товщими за сучасні синтетичні.

Іншим традиційним різновидом прикрас були скляні пірамідальні підвіски. На деяких ще й досі збереглися малесенькі отвори для кріплення, попри руйнівний прибій Лисогірських пляжів (див. фото 23.9).

Фото 23.9. Пастове намисто з "оченятами" і пірамідальні підвіски – останній вереск моди!

Часто одяг і речі прикрашали дрібним бісером, який також можна зустріти на нашому узбережжі (див. фото 23.10).

Фото 23.10. Так жовта намистинка лежала на піску, гадаючи, скільки штормів ще переживе (для масштабу поруч покладене яблуко); праворуч – ця ж намистина в збільшенні. Знаходячи прикрашені бісером речі під час розкопок, археологи водночас плачуть і сміються, бо розташування кожної із сотень намистинок треба зафіксувати і всі їх визирати ☺

За кожною намистинкою стоїть невідома історія життя і смерті її власниці. І наче цієї загадки мало, за цими історіями ще проступають і дивні шляхи походження самого намиста. Так, тільки після римських впливів на початку нової ери, скляні речі почали виготовляти в нашій місцевості, а до того все скло у Василівку надходило виключно з далеких заморських країн або ж з причорноморських грецьких колоній, де вважалося звичним і вигідним товаром для торгівлі з дикунами-тубільцями.

Одну з найзахоплюючих легенд нещодавно повідали бурштинові намистинки, які прибій декілька років поспіль вимивав у бухті Золотого Пляжу на Лисій Горі. Здавалося б, нічого особливого, та тільки власних покладів бурштину у Василівці ніколи не було. Весь "сонячний камінь" планети утворився 120 – 38 млн. р. тому зі смоли вимерлої бурштинової сосни (*Pinus suktsynifera*), коли Василівка спочивала на дні Мезозойських і Кайнозойських морів. Найближчий до нас хвойний ліс ріс на острові посеред цих морів, на місці сучасної Волині. Але справжнім царством бурштинової сосни і батьківщиною "сонячного каменю" була європейська північ, де хвойними були не лише острови, а й увесь тодішній материк. Саме звідти переважно і доставляли бурштин у країни Близького Сходу і Причорномор'я. Для цього навіть існував іменний Бурштиновий шлях, одне з відгалужень якого пролягало від Прибалтики до Чорного моря вздовж річки Південний Буг.

Коли у 21-му ст. н.е. теплі на дотик, дійсно "сонячні" (!) бурштинові намистинки виблискували у прибійній смузі Золотого Пляжу – разом з ними із глибини мільйонів років і тисячоліть до Василівських берегів прибився цілий караван легенд:

...екзотичні світи Мезозойської ери з динозаврами і прилипливими комахами, які так і прагнуть застрягнути у щойно виплаканій смолянистій сльозі материнської викопної сосни...

...а потім – довге лежання у темряві надр далекого материка, дуже довге – десятки мільйонів безлюдних років! Аж поки нещодавно, лише дві тисячі років тому, чийсь замурзані руки не відірвали "сонячний камінь" від рідної землі і пустили в далеку подорож від Північних до теплих морів, торованою рікою Бурштинового шляху...

...потім спекотна майстерня смаглявого ювеліра і величезний базар приморського міста; чийсь зазублений від зброї та зброї чоловічі руки і вресітні ніжний шовк дівочої шиї...

Наче в магічному кришталі розгортається невігадана історія, яку тримає в собі цей невеличкий червоний камінчик. І можливо сьогоднішній день – це лише черговий епізод в його ще незбагнено довгій і незакінченій легенді (див. фото 23.11).

Фото 23.11. Бурштинове намисто з бухти Золотого Пляжу на Лисій Горі

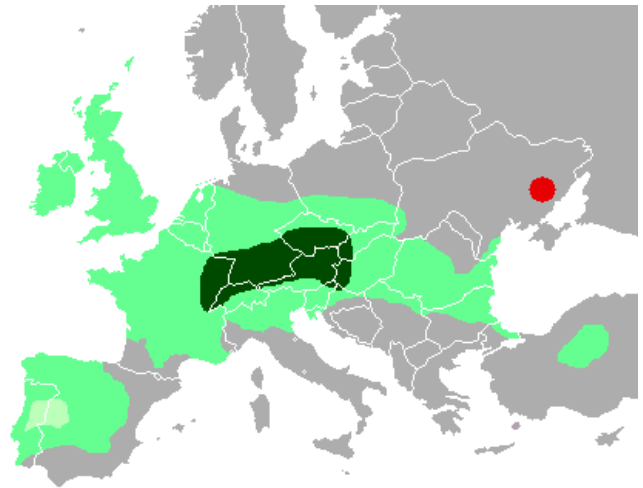
24. Привиди Кельтів, Готів і Венедів у Василівці

В історії Світу доби Раннього Заліза (зокрема Європи) надзвичайно популярними є постаті Кельтів, Готів і Венедів. Зарахувати їх до своїх давніх родичів намагається багато європейських етносів, у тому числі й Українці. Але чи можуть давні василівці похвалитися, що теж колись були за панібрата з цими зірками світової історії?

Почнімо з того, що і Кельти, і Готи і Венеди належали до Північних Індоевропейців, тоді як василівські Індо-Іранці – до Західних (див. мал. 17.2). Цей поділ індоевропейської спільноти стався ще в IV – III тис. до н.е. і позначав не так генетичні, як мовно-культурні відмінності різних племен. То як же зустрілися василівці з північними етносами?

Першою над Європою спалахнула Кельтська зоря! Це сталося в середині I тис. до н.е. в північно-західних передгір'ях Альп. А вже в 5 – 3 ст. до н.е. кордони Кельтики поширилися від Британських островів – до Чорного моря (див. мал. 24.1). Але ці простори ніколи не були моноетнічними, їх тільки об'єднувала спільна духовна культура, соціальна організація, мова, матеріальне виробництво тощо, поширені навсесбч етнічними Кельтами. В другій половині 4 ст. до н.е. Кельти з'являються на Закарпатті, а на межі 3 – 2 ст. до н.е. – в Північному Причорномор'ї (Ольвії) та в Криму (переважно в якості модних на той час Кельтських найманців). Вважається, що пов'язані з Кельтами пам'ятки не перетинають Карпат, хоча припускають, що окремі їхні групи могли проникати аж до Середнього Подніпров'я, розчиняючись там серед місцевого населення.

Мал. 24.1. Кельтика і Василівка (червона) на мапі Європи (мал. зі Всемережжя)

Таким чином, Кельтів (як і Трипільців) власною персоною у Василівці ніколи не було. Але їхній вплив на василівців (як і трипільський вплив) виявився колосальним! В 3 – 2 ст. до н.е. на східному кордоні Кельтики (від Ютландії – до Нижнього Дністра) виникає ціла смуга племен Кельтської культури (так звана "Кельтська вуаль"), які етнічно не були Кельтами, але перебували під їхнім потужним впливом. Готи (Східні Германці) і Венеди (Ранні Слов'яни) – одні з них; і саме через їхнє посередництво "кельтизація" торкнулася також і Василівки.

Занепад Кельтики намітився вже в 3-му ст. до н.е., коли в битві під Теламоном (225 р., Північна Італія) Римляни розгромили Кельтів і почали активні завоювання Центральної та Західної Європи. Але попри це, в 2 – 1 ст. до н.е. Кельтська цивілізація ще встигла пережити свій соціально-економічний і культурний розквіт; ці сторіччя стали їхньою "золотою добою".

До розгрому Кельтики долучилися також Германські та Фракійські племена. Так, у 60-их роках 1-го ст. до н.е. плем'я Даків (так римляни звали фракійців Трансільванії, яких греки раніше іменували Гетами) розгромили Кельтів на Дунаї та в Карпатській улоговині, після чого наші Закарпатські поселення Кельтів раптово зникли.

Одразу по Різду Христову Кельтська цивілізація Європи згасла. Римляни завоювали спочатку континентальні, а потім острівні Кельтські племена, які швидко асимілювалися в провінційно-римську культуру, навіть перейшовши вже в 1 – 2-му ст. н.е. на чужу їм латину.

Кельтизація змінилася швидкою Романізацією прилеглого Варварського Світу. Лише у 3 – 4 ст. н.е., коли могутній Рим нарешті захитався і почав втрачати свої впливи, відбулося своєрідне "Кельтське відродження" і мода на все "кельтське" повернулася: довгі вуса без

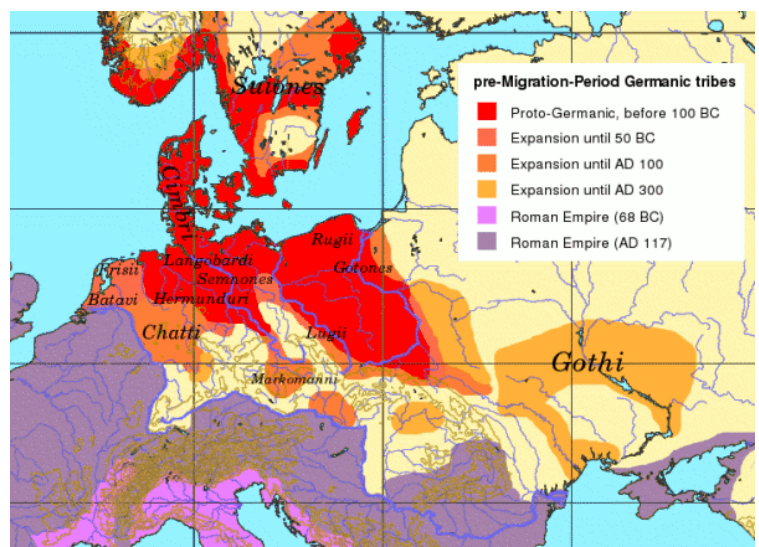
бороди, шийна гривна, штани (часто до колін), сорочка і плащ з каптуром; довгі мечі та овальні щити; ритуальне вбивство-ламання зброї і багаті жіночі поховання; криволінійний пластичний і рослинний орнамент, звіриний стиль (мотиви ведра, крука), культ голови та інш. Але захоплюючись Кельтами варто пам'ятати, що деякі з цих елементів були принесені в передгір'я Альп Кіммерійсько-Фракійською елітою, з якої і почалася славетна Кельтика (див. мал. 24.2).

Мал. 24.2. "Кельти були великими позерами і хвальками!" (мал. Ангуса МакБрайда)

Під впливом Кельтської культури сформувалися і Готи – під такою назвою в історію увійшла група східногерманських племен, яка на початку нової ери рушила з Батьківщини всіх Германців (Ютландія та Південь Скандинавії; тобто сучасні Данія, Норвегія і Швеція) вздовж східного схилу Карпат, Бурштиновим шляхом на південь (див. мал. 24.3). Західними Германцями умовно прозвали ту групу племен, яка подалася на захід від річки Ельби/Лаби (германська і слов'янська назви однієї ж ріки) вглиб європейського материка. Північні ж Германці лишилися на Батьківщині, щоб трохи згодом кинутися на завоювання Англії (Англи, Сакси), Русі (Ругії) та інших європейських держав. Що спричинило це нестримне переселення Германців подалі від північного узбережжя: погіршення клімату? підвищення рівня морів? виснаження місцевих ресурсів? чи все це та інше разом?

Мал. 24.3. Мапа розселення Германців з Ютландії до Василівки

На початку 3 ст. н.е. Східні Германці (вони ж Готи) увійшли в Україну зі сторони Волині – зі всіма своїми возами, пожитками і родинами. Готських завойовників цікавив не лишень грабунок, ні; вони шукали для себе нову батьківщину і прагнули захопити новий життєвий простір для розселення, а тому знищували всіх тубільців на своєму шляху. Під тиском цієї смертельної зовнішньої загрози місцеві племена почали спішно гуртуватися в союзи.

Досягши Подністров'я, Східні Германці не змогли подолати опір тамтешніх племен і змушені були обійти їх стороною. При цьому Готи розділилися на дві групи: Вестготи пішли західніше, через Попруття на Балкани, тоді як інша група Остготів рушила східніше, вздовж Південного Бугу (східним відгалуженням Бурштинового шляху) до берегів Чорного моря.

В середині 3-го ст. н.е. Остготи досягли причорноморських міст, з яких конаючий Рим був змушений забрати свої легіони, і двома шляхами, через Перекоп і Боспор, увірвалися в Крим. Пограбувавши портові міста, Остготи перетворили їх в бази для морського піратства, розмах якого невдовзі сягнув берегів Егейського моря. Спочатку Германці використовували наявні кораблі римського типу, а потім почали будувати свої звичні скандинавські дракари! Розпочалася ера морських походів (Готів, Русів, Козаків) проти південних імперій.

Вперше у Василівку Остготи потрапили в другій половині 3-го ст. н.е., пограбувавши й спаливши перед тим залишки пізньоскитських городищ на правому березі Дніпра. Але у нас їм руйнувати було нічого – Василівське городище вже давно лежало пустою. І Готські загони пішли узбережжям Азовського моря далі, до гирла Дону, де по дорозі в Крим спалили головне Сарматське торжище Танаїс. Більше допекти кочівникам Готи вже, попри всю свою войовничість, не могли – це все одно, що битися з вітром чи з хвилями моря. Колись Дарій Перський вже був пробував упокорити кочових Скитів і поганявшись степами за вітром ледь утік до своїх столиць Близького Сходу. Та ж сама розв'язка могла чекати й на Готів, коли б вони не змогли порозумітися з Сарматами. На той час панівним сарматським племенем вже давно були Алани. Стратегічна партнерська домовленість з ними була досягнута, і незабаром негласний кордон між Остготською та Аланською сферами впливу проліг по воді Нижнього Дніпра: Лівобережне Приазов'я – Аланам, а Правобережне Причорномор'я – Остготам (див. мал. 26.1). За таким розкладом Василівка лишилася Аланською, чи то пак Сарматською.

До кінця 3-го ст. н.е. Гото-Аланські племена заселили вже й гірські райони Криму, підбивши під себе рештки тамтешніх Тавро-Скитів, яких у попередні століття вже й так майже вимордували Боспорити на пару з Херсонесцями. Історичний час Тавро-Скитів добіг кінця й надалі їхнє ім'я вже не матиме ніякого етнічного підґрунтя, а вживатиметься лише як територіальна ознака людності Причорноморських степів. "*Sic transit gloria mundi*" – так минає земна слава...

Найбільшої могутності Остготи досягли в наступному, 4-му ст. н.е., коли пил і попіл кривавого германського вторгнення вже трохи влігся. Кількісно розчинившись у місцевому населенні провінційно-римської Черняхівської культури (2 – 5 ст. н.е.), яке тоді переважно складалося з Гето-Даків, Праслов'ян та Іранців, – Готи проте стали його панівною елітою, військово-адміністративною кастою, ще більше поширивши римські впливи на всі підлеглі їм терени. Найвідомішим готським вождем був король Германаріх – кордони його імперії сягали від Причорномор'я до Поволжя (де він підкорив фіно-угорські племена естів, мерю, мордву і чудь), а Венеди лісостепу обох берегів Середнього Дніпра платили йому данину. Тільки Алани псували обриси Готської імперії, зберігаючи за собою Приазов'я з Василівкою в тому числі (див. мал. 26.1). Найближчі поселення Германців василівці могли тоді бачити хіба що навпроти себе, на іншому березі Дніпра, за гарної погоди (див. фото 29.1).

Василівка не була безпосередньо Готською, але три сторони світу навколо нас були під владою Германців: лісостепи на півночі, правобережжя на заході та Крим на півдні. Звичайно ж, таке близьке сусідство з ними впродовж сотні років (70-ті роки 3-го ст. – 70-ті роки 4-го ст. н.е.) суттєво вплинуло на життя василівців. Переважно через Готську державу до нас потрапило з Риму багато прогресивних навичок античної культури; через Готів ми вперше познайомилися й з християнством (у 20-их роках 4-го ст. н.е. готська верхівка

прийняла аріанство, ставши вірянами Готської єпархії). Натомість Готи, ці природні лісові рубаки-піхотинці ближнього бою, запозичили в Сармат важку кінноту (але не кочівницький лук зі стрілами дальнього бою!), перетворившись на вправних кінних мечників (див. мал. 24.4). А ще, Готи перейняли від Сарматів степову тактику оборони "табором із возів", яка виникла разом з номадизмом щонайменше за тисячу років до них. Як завжди, впливи між культурами були взаємними.

Мал. 24.4. Готські мечники кінні та піші – віртуози ближнього бою

Ще одним привидом Василівської Сарматії, відомим з тогочасних писемних джерел і невлотно присутнім в історії Василівки, були Венеди. Під цим іменем зазвичай об'єднують всі племена Ранніх Слов'ян, які існували до Гунської навали.

Сьогодні більшість василівців цілком справедливо вважають себе Слов'янами. Цьому не заважають ні чорні розкосі очі, ні кучерява копиця волосся на голові, ні решта геть не слов'янських ознак. Бо Слов'янами нас робить, в першу чергу, не ДНК-аналіз, колір шкіри й волосся, чи розмір черепу, а належність до певного мовно-культурного середовища. Подібна ж ситуація спостерігається з "індоевропейцями", "іранцями", "тюрками", "українцями" тощо. Все це соціальні, а не біологічні категорії. Біологічні категорії звучать інакше: європеїди, монголоїди, метиси, мулати й інш. Ці два різновиди категорій у житті часто перемішуються: африканець може належати до світу української культури, а європеїд – до тюркомовного.

Отже, Слов'яни – це етнос (культура), а не раса (генетика). Перефразовуючи Нестора-літописця, можна запитати себе: "звідки єсть пішла земля Слов'янська?", і зрештою, як і коли василівці увійшли до Слов'янського клубу? (див. фото 24.5).

Фото 24.5. Це найкolorитніші в етнічному плані світлини моїх друзів-однокласників, в портретах яких легко зчитуються риси негроїдної та монголоїдної рас, фіно-угорських, балтських і ще бозна-яких вкраплень! (як нас визначила колись на уроці біології наш класний керівник – Антоніна Федорівна); але всі ми – Слов'яни, і навіть ще ближче – Українці ☺

Місциною формування Слов'янського світу найпевніше стали ліси в межиріччі Вісли і Дніпра, північніше Карпатських гір, де у III – II тис. до н.е. існувала одна, ще не розділена ПраГермано-Балто-Слов'янська етномова едність у складі більшої спільноти Культур Шнурової Кераміки (інша її войовнича назва – Культура Бойових Сокир).

У II тис. до н.е. ці племена зазнали різних впливів: північні переселенці з Ютландії та Скандинавії зробили частину з них Прагерманцями, а південні землероби Протофракійського кола, які тікали з посушливого Поділля у вологіше Полісся, долучилися до розвитку інших. Внаслідок цього, вже за тисячу років до нової ери Прагерманська і Прабалто-Слов'янська спільноти почали суттєво відрізнятися.

Балто-Слов'янська спільність проіснувала майже до початку нової ери, а потім кожен праєтнос пішов своїм шляхом: Прабалти залишилися більш традиційними і повніше зберегли давню індоевропейську мовну систему (хоча з північного-сходу на них постійно тисли Пра-Фіно-Угорські племена), а Праслов'яни обособилися на південь від Прип'яті та Середньої Десни, де й розбудовували власне життя під сильним впливом Кельтського світу (див. 24.6).

Мал. 24.6. Літописні Венеди (Зарубинецька культура, жовтий колір) з'єднані долиною Дніпра з Василівкою (червона цятка), малюнки зі Всемережжя

В перші століття після Гунської навали з якогось південного діалекту Балтської мови нарешті виросла окремою гілочкою і Праслов'янська мова. Лінгвістичний аналіз доводить, що вона сформувалася в лісовій смузі далеко від гір, степів і морів, бо не має в своєму давньому словнику власних термінів для їхнього опису.

Така завелика увага до походження мов пояснюється їхнім нерозривним зв'язком з культурою і світоглядом. Відстежуючи шляхи слов'янської мови, ми одночасно вивчаємо й розвиток слов'янських традицій, звичаїв і вірувань, які важко розгледіти в минулому самі по собі. Зазвичай мова, світогляд і звички поширюються "одним пакетом" (це стосується й сучасного "Українського світу" і "Русского мира").

Кордони проживання Праслов'янської спільноти впродовж тисячоліть звичайно ж не були чимось непорушним і сталим. Хвилеподібні коливання клімату і кочівницької загрози зі Степу то дозволяли окремим групам Праслов'ян спускатися майже до самих південних морів, то заганяли їх назад у північні лісові нетрі. Наче в прибіжній смузі, на теренах Василівщини осідали й перемішувалися з іншими – часточки праслов'янського населення. Воно вгадується в Скитах-орачах та решті північних племен Скитської федерації, в землеробських громадах пізнішої Дніпровської Скитії, в безіменних будівничих колосальних укріплень "Змієвих валів", у лісостепових підданих Готського короля Германаріха. Праслов'янське населення завжди було поруч з Василівкою, дещо на північ, а часто і серед нас. Ліпну кераміку Венедів відрізняють великі зерна шамоту (домішок) в глиняному тісті, насічки та пальцеві вдавлення по вінцях, велика кількість глиняних сковорідок-коржівниць. Чи не такі самі вінчики грубої ліпнини зустрічаємо ми й на "скитських" поселеннях Лисої Гори? (див. фото 21.7; 21.8; 24.7).

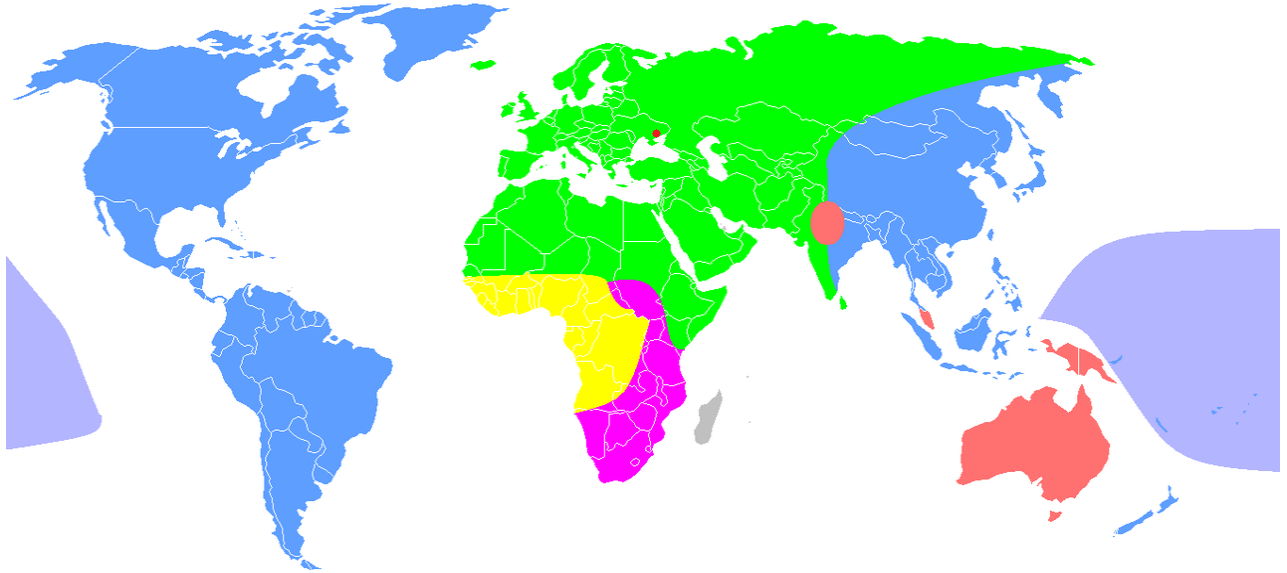
Фото 24.7. Кераміка Ранньої Залізної доби з великими зернами шамоту в тісті та вдавленнями пальцями-нігтями по вінцях, Лиса Гора

Життя Ранніх Слов'ян розгорталося на задвірках античного світу, за диким степом, який не кожному було до снаги перетнути. Скупі уривки туманних здогадів – ось і все, що ми маємо з тих джерел. Ні імен будівничих Восьмого дива Світу – Змієвих валів, ні героїчного епосу, ні дивовижних легенд. Вражаюче безпам'ятство!

Ім'я Венедів не згадується в переліку почесних громадян Василівки, але складається на те, що посланці Праслов'ян вже неодноразово спускалися розкішною долиною Дніпра до наших широт; і раптове ослов'янення Василівки в 5-му ст. н.е. було не таким уже і раптовим.

25. У витоків тюркизації Василівського степу

Від приходу Людини Кроманьйонського типу (з певними екваторіальними рисами) у Північне Причорномор'я близько 30 тис. р. тому і до самого Різдва Христового – історія Василівки розгорталася виключно в межах Європеоїдного світу, або ж іншими словами – "Білої" раси. Представники Екваторіальної та Монголоїдної рас існували за обрієм нашої Ойкумени – знаного на тоді світу (див. мал. 25.1).

Мал. 25.1. Розподіл рас після закінчення Льодовикового періоду ~ 11,7 тис. р. тому: Василівка (позначена червоною цяточкою) лежить посеред зеленого моря Європеоїдної раси; блакитним кольором позначена Монголоїдна раса, червоним – Екваторіальна Австралоїдна, жовтим – Екваторіальна Негроїдна, фіолетовим – Бушмени; сірим – острів Мозамбик, який ще довго лишався незаселеним (на радість тамтешнім екзотичним тваринкам), так само, як і Тихоокеанські острови, позначені відтінком синього (малюнок зі Всемережжя)

Природно, що василівці звикли бачити навколо себе таких же "блідоликих", якими були й самі. Дехто з наших мандрівних земляків можливо і зустрічався з представниками інших людських рас: на невеличких базарах Сходу, гладіаторських аренах Риму, в складі чужоземних військ тощо, але це були тільки випадкові екзотичні епізоди, гідні казок про Одисея. Загалом же, всі люди здавалися доволі однотипними, відмінними хіба що у сфері занять, мови та звичок. І Скити, і Готи, і Греки і навіть угро-фінські та балтські мисливці півночі – всі вони були Європеоїдами, так само, як і василівці.

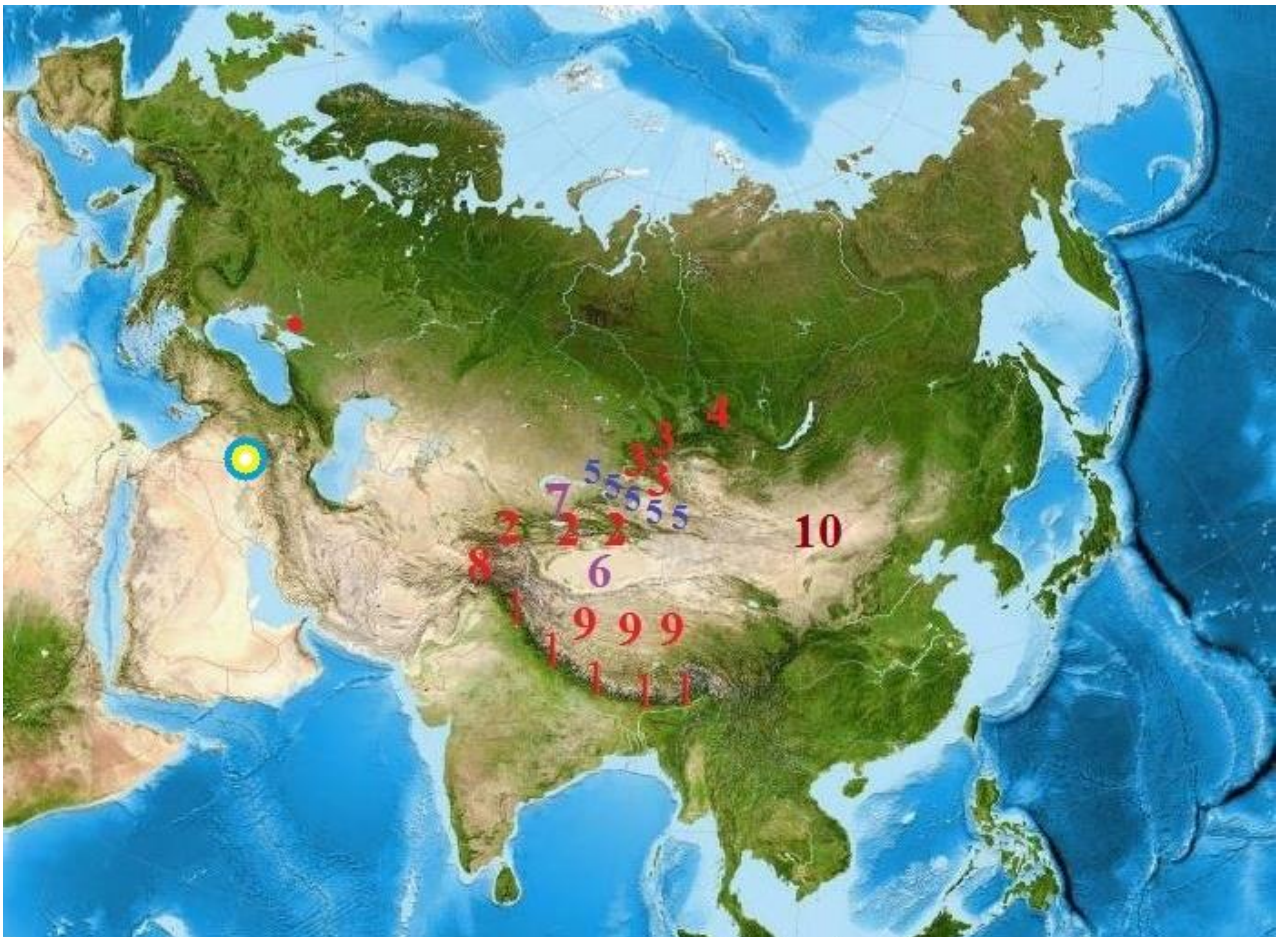
Так було до 4-го століття н.е., а потім в іраномовний Василівський степ увірвалися небачені й нечувані досі істоти: ні виглядом, ні мовою вони не нагадували василівцям власне людей у тому образі, до якого звикли за тисячоліття. Історія навіть зберегла точну дату цієї події – 375 р. н.е., коли Василівку заповнили монголоїдні племена Гунів. Відтоді, безроздільному пануванню іраномовних номадів у європейській частині Великого Євразійського степу було покладено край, як і взагалі іраномовності Василівки. Невдовзі вся смуга степів від Тихого до майже Атлантичного океанів стала належати Тюркам.

Понад тисячу років, від 4-го до 18-го ст. н.е. у Василівці верховодили Тюрки. Надто довго і порівняно нещодавно! Тому варто уважніше придивитися до "тюркського питання" і спробувати зрозуміти, хто вони, ці Тюрки? звідкіля взялися? і як змінили життя василівців за цей довгий період?

З великими узагальненнями і спрощеннями історію Європеоїдної та Монголоїдної рас і появу на їхньому перетині Тюркської мовно-культурної спільноти можна схематично відобразити наступним чином:

- До 30 – 50 тис. р. тому поділу на білу і жовту раси ще не було. Наші спільні біло-жовті пращури жили на Близькому Сході в передгір'ях Тавру, Загросу й Іранського нагір'я, разом переживаючи всі бурхливі планетарні події (див. мал. 25.2; додаток Ч.IV.B).

- Лише близько 45 тис. р. тому виникли сприятливі природні умови для подальшого розселення Євразійським континентом. Одні нащадки біло-жовтої раси подалися до Європи і Середньої Азії (див. мал. 11.6), де в умовах тамтешнього клімату і попереднього населення заклали основи Європеїдної (Кавказької, "білої") раси. Інші брати потрапили в Східну Азію, де сформували Монголоїдну (Азійську, "жовту") расу. Природний бар'єр найвищих гірських систем сприяв утворенню несхожих одна на одну популяцій людей. При цьому Середня Азія (від Каспію – до Алтаю), розташована на захід від Гімалаїв і Тянь-Шаню, була Європеїдною (див. мал. 25.2; д. Ч.IV.B), а Тихоокеанське узбережжя Євразії (від 15 – 12 тис. років тому й обидві Америки) належали Монголоїдам. В межах великих рас існувало багато підгруп. Так Монголоїдна раса віддавна ділилася на північно-азійську (з явною пізньокроманьйонською домішкою) і південно-азійську (з Австралоїдною домішкою) підгрупи. Між великими расами утворилися не лише зовнішні (портретні, тілесні), але й внутрішні (біохімічні) відмінності. Наприклад, південно-азійці погано засвоюють алкоголь і молоко, а Європеїди запросто їх вживають, при цьому саме молочне харчування в дорослому віці дозволило індоєвропейцям успішно займатися скотарством і вижити в степу. Іншим прикладом відмінності між расами може слугувати система груп крові (ABO): Монголоїдам властива група III(B), Європеїдам – II (A), зі змішаних шлюбів двох останніх тисячоліть виникла група IV(AB). А яка у Вас? ☺

Мал. 25.2. Гірський бар'єр між Західною та Східною Азією: масив Гімалаїв (1) і Тибету (9), хребти Гіндукушу (8) і Паміру, Тянь-Шань (2), Алтай (3) і Саяни. Два світи сполучалися Джунгарськими воротами (5) – проходом в горах між Алтаєм і Тянь-Шанем. Таримський басейн (6) і Семиріччя (7) лежали по різні сторони Тянь-Шаню і належали різним частинам Азійського степу. Долина Верхнього Єнісею (4) теж була межею світів. Пустелю Гобі (10) з півночі півмісяцем огинає Монголо-Маньчжурський степ. Первинне розташування спільних пращурів біло-жовтої раси в захищеному від крижаної півночі передгір'ї Загросу окреслене блакитно-жовто-білою плямою. Василівку ніякі гори від Півночі вже не затуляли (позначена червоною цяткою) (малюнок зі Всемережжя)

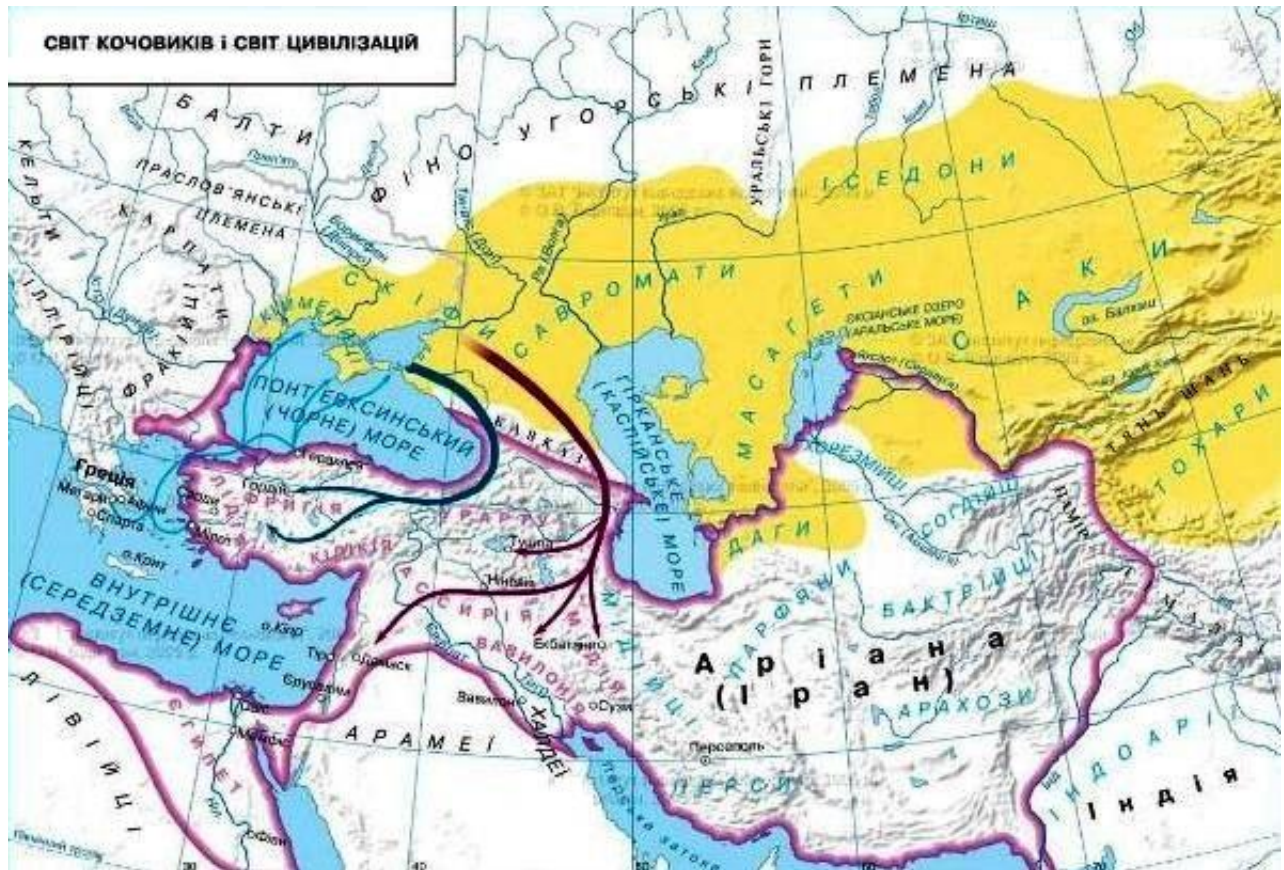
- Після танення льодовиків і глобального потеплення ~ 13,5 – 10 тис. р. тому для подальшого розселення людства відкрилися північні простори Сибіру і внутрішні гірські райони. Ізоляція різних популяцій Людей зменшилася, природні бар'єри потоншали, проте залишилися. Зоною активних контактів між двома расами стали: Прибайкалля, верхів'я Єнісею, Алтай, Джунгарський прохід (див. мал. 25.2). Якщо і можна говорити про тодішній кордон "між Європою й Азією", то він проходив саме тут ☺

- Взаємопроникнення і взаємовпливи різних рас і культур ще більше посилювалися в IV – III тис. до н.е., коли індоевропейські племена Європеїдної раси (див. мал. 17.2) винайшли колісний транспорт, освоїли скотарство і з Дніпро-Донського межиріччя поширилися далеко на схід, аж за Єнісей і Джунгарські ворота: Тохари/Юечжі Таримського басейну на півночі сучасного Китаю (див. мал. 25.2) і, можливо, Айни(?) з північних островів Японії. Цікаво, що ці Європеїди належали до старішої Північно-Західної гілки Індоевропейців (кельто-італіко-германо-балто-слов'янської), з якою пов'язана Ямна лінія розвитку скотарських культур (що спеціалізувалася на розведенні великої рогатої худоби, сприятливої до віддалених кочувань), а не до молодшої Східної (індо-іранської) гілки, яка виникла пізніше, внаслідок Кавказьких впливів Азово-Чорноморської лінії розвитку скотарських культур (дрібна рогата худоба якої вимагала напівкочового способу господарства). Саме від носіїв Ямної культури в III тис. до н.е. Монголоїдна раса перейняла скотарський спосіб життя. Принагідно зауважимо, що саме тоді, після міграції все тих же Ямників розпалася й угро-фінська мовно-культурна родина, батьківщиною якої були лісостепи від верхів'їв Сіверського Дінця до Уралу.

- Внаслідок такого потужного впливу Індоевропейських скотарів Європеїдної раси на племена Монголоїдної раси – на порубіжжі культур виникає нова Тюркська етно-мовна спільність. Тюрки, так само, як і Індоевропейці, це не раса(!), а тільки належність до певної культури й мови! Це не біологічна, а соціальна категорія! Сьогодні Тюркський світ займає величезні простори Євразії: чим далі на схід, тим більша в Тюрках домішка Монголоїдної крові; чим далі на захід – тим більше Європеїдних генів (тюркомовні турки Туреччини – типові Європеїди!). Належність до етно-мовної групи, так само, як і до релігійної, не конче повинно співпадати з расогенезом і генотипом.

- в II – I тис. до н.е. лідерство в Євразійському степу (від Дніпра – до самого Алтаю) перебрали на себе Індо-Іранські племена Східної гілки Індоевропейців – вони ж Арії. Їхнім незаперечним аргументом в підкоренні світу стали запряжені кіньми бойові колісники. Це мистецтво колісничного бою досягло долини Хуанхе тільки наприкінці II тис. до н.е. – через 8 століть після його винайдення! За цей час Індо-Іранці поширили свою владу не лише на всю Середню Азію (див. додаток Ч.IV.B), але й на віддалені країни. Так, в середині II тис. до н.е. Індо-Іранці перетнули гірський масив Гіндукушу (див. мал. 25.2) і вдерлися в долину Інду, де на руїнах Хараппської цивілізації заснували свою Аріаварту (Індійську країну Аріїв), ставши Індо-Аріями. А в другій половині II тис. до н.е. Індо-Іранці підкорили землі Ірану (Айріану), ці племена отримали назву Ірано-Аріїв, або ж просто – Іранців.

- В I-му тис. до н.е. Індо-Іранські (Арійські) племена утримували в своїх руках всю повноту влади в Євразійському степу: від Кіммерійців на заході до Саків і Тохарів на сході – всюди звучали діалекти іранської мови і дотримувалися арійських традицій (див. мал. 25.3). Безумовно, культура Аріїв в zenіті своєї слави суттєво вплинула на Прототюркську кочову спільноту, яка ще тільки формувалася на просторах Монголо-Маньчжурського степу, який великим півмісяцем з північного-сходу огинав пустелю Гобі (див. мал. 25.2). Домінування іраномовних племен тривало до останніх століть старої ери, допоки в середині 3-го ст. до н.е. не розігралася кліматична катастрофа. Те ж саме лихо, що скинуло з владного олімпу Скитів у Північному Причорномор'ї, вдарило і по їхнім далеким східним родичам. Як завжди в часи лихоліть – перевагу отримують більш примітивні суспільства: в них немає складних мереж і цивілізаційних структур, які можна легко зруйнувати негодою. Може це дивно звучить, але примітивні кочові спільноти виявляються більш стабільними і витривалими в годину кризи. Часто виживання і відновлення цивілізації залежить саме від них.

Мал. 25.3. Зоряний час Індо-Іранських (Арійських) племен; перша пол. I-го тис. до н.е. Весь степ (жовтий колір) від Угорщини до Китаю тоді був іраномовним (малюнок зі Всемережжя)

- Впродовж IV – I тис. до н.е. на кордоні Європеїдної та Монголоїдної рас, на межі Середньо-Азійського та Монголо-Маньчжурського степів, у зоні контакту індоєвропейської та далекосхідної культур йшло формування нової людської спільності. Так було завжди: на стику різних культур народжувалося нове культурне явище. На цей раз народилися Тюрки.

Тюркська культурно-мовна спільність вже цілком сформувалася в I тис. до н.е. в степах сучасного Північного Китаю і яскраво проявила себе в державному об'єднанні Гунів (вони ж Хунну/Сюнну). Ці тюркські племена (з величезною домішкою Монголоїдної крові) довгий час перебували під владою іраномовних Тохарів, але в 2-му ст. до н.е. спромоглися розгромити своїх господарів-Іранців, змусивши їх відступати зі степів Західної Монголії і Таримського басейну (див. мал. 25.2) на захід, за гори Тянь-Шань до Семиріччя, поблизу озера Балхаш (див. мал. 25.3; 28.1); там жили інші іраномовні кочівники Саки, яким тепер довелося забиратися звідти геть. Найсхідніше індоєвропейське об'єднання впало, і це був лише початок "ефекту доміно" – Іранці та Угорці відступали, тиснучи один на одного, а Тюрки підминали їх і ними ще більше зростали. Сходила зоря нового Тюркського світу!

У своєму поході на захід Монголоїдні Тюрки все більше генетично розчинялися в переважаючій масі підкорених Європеїдних племен, допоки далеко на заході вкінці не перетворилися на Європеїдних Тюрків. Генетика мас перемогла завойовників, але мову і культуру ті нав'язали свою. Тюркизації зазнали як Іранські, так і Угро-Фінські народи, які влилися в Тюркський світ і стали його опорою. Один за одним зі східних степів у нашу Василівку вривалися орди різних тюркських племен: Гуни, Булгари, Авари, Хозари, Угри, Печеніги, Торки, Половці, Татари, Калмики ... І вже не таким важливим було, якої крові в них більше: монгольської, угро-фінської чи іранської, бо всі вони були тюрками, споріднені як за мовою, так і за традиціями і за світоглядом. Від початку нової ери Індоіранський до цього Евразійський степ починає перетворюватися на Тюркський! А вже у 4-му ст. н.е. на порозі тюркизації опинилася і Василівка.

26. Перша зустріч з представниками монголоїдної раси

Безроздільне панування Сарматів у Василівському степу тривало майже півтисячоліття: від 110 р. до н.е. (коли Понтійський цар Мітридат VI Евпатор розгромив ослаблених природними катаклізмами Царських Скитів) – до 375 р. н.е. (коли наші степи заповнили незчисленні орди Гунів). При цьому, від 20-их років 1-го ст. н.е. в Дніпро-Донські степи з Передкавказзя увійшло сарматське плем'я Аланів, яке невдовзі підпорядкувало собі весь Європейський степ до самих Балкан. Самі себе вони звали Асами/Ясами, але сусіди називали їх "аланами", а відтак і весь сарматський союз став зватися Аланським. Василівка опинилася у складі чергового союзу іраномовних племен, що стало вже звичним від кінця II тис. до н.е.

Тим часом античну Європу починало по-справжньому лихоманити від грандіозних переселень вже не окремих племен, а цілих народів – ніякі кордони і війська не могли стримати мігрантів. Розгорталася драма Великого переселення народів Європи: першими в 2 ст. н.е. посунули з півночі Германські племена; в 4-му ст. н.е. з ними зіштовхнулися Тюркські племена зі сходу; а завершило цей хаос мішанини бурхливе розселення Слов'ян у 5 – 7 ст. н.е. Античність не витримала такого нашествия "варварів" і рухнула! Розпочалися "темні віки" Середньовіччя.

Наприкінці 4-го ст. н.е. Василівка зависла на порозі великих змін: йшлося не лише про нового власника Василівського степу – заходило на зміну самого антропологічного обличчя василівців, нашого генотипу, світогляду, мови. Такий звичний Іранський світ тепер ішов у небуття. Там, за цим порогом Василівку чекали "нові українці" – праукраїнська мова, праукраїнський етнос і всесвітнє визнання Слов'янських племен! А щоб зрозуміти, як відбулися ці епохальні зміни – варто пильніше придивитися, з чого все почалося (див. мал. 26.1):

Мал. 26.1. Світ поблизу Василівки (позначена червоною цяткою) наприкінці 4-го століття н.е., за декілька років до епохальних змін (малюнок зі Всемережся)

Погляньмо на цю якісно промальовану мапу: поруч з Василівкою тоді існувало три могутніх "царства" – Аланське, Готське й "Антське", названі так за іменем їхніх панівних етносів. Відносини між ними напередодні Гунської навали і визначили нашу подальшу долю:

1. Приазов'я і Лівобережжя Дніпра (разом з незрівнянною Василівкою) вже впродовж трьох століть незмінно входили до володінь Аланського союзу племен. Важливим було і те, що після зимівлі на узбережжі та в Криму – Алани звично мігрували з худобою лісостепами далеко на північ, у верхів'я Сіверського Дінця й Середнього Дніпра (див. мал. 26.1), майже до кордону з лісом, де контактували з місцевим праслов'янським населенням.

2. Причорномор'я і Правобережжя Дніпра, традиційно заселені пізньоскитським і пізньофракійським людом, на цей час були підбиті Остготами. Власне самих Германців тут було вже не так і багато, але вони спромоглися стати панамі над розрізненими місцевими племенами і тепер вперто розбудовували свою германську державу Оюм з провінційно-римською культурою (за час Готського адміністрування, українськими землями найповніше поширилися прогресивні господарські й культурні досягнення Римлян). Амбітність постійно штовхала войовничих Готів до збройних сутичок із сусідами, до розширення кордонів власної держави і захоплення контролю над річковими торгівельними шляхами: по Дніпру, Волзі, Бугу та інш. (вже тоді їх цікавив прибутковий Волзький шлях і Готи хутко підпорядкували тамтешні Фіно-Угорські племена Естів, Мерю, Мордву, Чудь; згодом, цим же шляхом підуть і Руси). Не дивно, що Алани і Слов'яни, м'яко кажучи недолюбили Остготів і були змушені до союзницьких відносин між собою. Міжусобні війни тривали навіть у переддень Гунської навали: так, в 370 р. спалахнула війна між Готами й Аланами, а в 375 р. Готи вдерлися в землі Слов'ян і підступно вбили їхнього лідера Божа разом із синами та всією старшиною. Ця ворожнеча спростила Гунам наступ у 370-их роках.

3. Третім впливовим царством були Слов'яни, яких Сармати, Готи і посушливий клімат витіснили з лісостепів на захід і північ, майже у самі ліси (зелений колір і зелені трикутнички на мал. 26.1). Іноді, цих Слов'ян поспішно називають "антами", але справжні Анти з'являться лише через сто років, уже після краху Гунської імперії в 5-му ст. Правда, і "слов'янами" цих людей ще тоді не величали; ця самоназва стане відомою тільки з 7-го ст. Колись, в літописах вони зазвучать, як "деревляни", а створені ними ще від "венедського" історичного періоду потужні укріплення Змієвих валів стануть у свідомості нащадків Великою Деревлянською Стіною. Дивовижний і таємничий це був народ, чи то пак Союз племен, захований від очей античних істориків степовою завісою. Перші земляні вали, висотою з декілька-поверховий будинок, ці "венеди-слов'яни-деревляни" почали будувати ще в 2-му ст. до н.е., мудро і далекоглядно скориставшись послабленням Царської Скитії та кочівницьких грабіжницьких набігів. Подібно до Великого Китайського Муру, який майже одночасно почали будувати на іншому боці Євразії, ці укріплення вдало захищали Слов'ян впродовж майже 900 років! В 370-му р. н.е. якраз тривало будівництво його Стугнянського фрагменту, між річками Стугна та Ірпінь (див. мал. 26.2). Придивіться до цього укріпленого трикутника, який річки Дніпро, Ірпінь і Стугна перетворили на справжній острів посеред українського континенту! І саме під такою назвою, "слов'янський острів", він згадується в оповідках арабських мандрівників. Ще більший річковий острів-трикутник утворюється річкою Рось, яка тече південніше Стугни. Рось тоді була кордоном між степом і лісостепом, між Готами і Слов'янами; десь поблизу із нею був страчений і слов'янський вождь Бож разом з квітом слов'янської еліти. Забігаючи наперед зазначу, що Велику Деревлянську Стіну перестали будувати в 7-му ст. н.е., коли "слов'янський острів" Деревлян захопили лівобережні Поляни. До того ж, річки вже перестали бути надійним захистом, швидше навпаки – по ним, як по брукованим дорогам почали приходити взимку орди вершників на підкованих конях (бо до цього непідковані коні не були спроможними довго нести на собі озброєних вершників чи тягти важкі вози по кризі зимових доріг – збивали ноги). Вперше підкови сучасного зразку з'явилися в Азії в 3-му ст. н.е., і лише у 18-му ст. н.е. набули поширення в Росії. Враховуючи дату занедбаності Змієвих валів (7 ст. н.е.), можна гадати, що саме в цей час азійські підкови поширилися і серед причорноморських кочівників (вплив Аварського союзу?). А от в 4-му ст. н.е. річки ще були надійним захисним бар'єром!

Мал. 26.2. Річковий острів Слов'ян, укріплений Змієвими валами: менший, з південною межею по річці Стугна (червоний) і більший, з південною межею по р. Рось (помаранчевий) (малюнок з книги А.С. Бугая "Змієві вали")

Таким був світ навколо Василівки в 4-му ст. н.е., а потім у нього з'явився увірвалися Гуни. Ніхто не знав, з якого провалля до пекла виринули ці небачені досі кочівники. Бо їхня домівка лежала за тисячі кілометрів на схід, у степах Південного Сибіру, Монголії та Північного Китаю. Колись давно, у 1-му ст. до н.е. їхню степову імперію Хунну/Сюнну розгромило північно-китайське царство Хань, приєднавши до себе південні племена переможеної імперії. Натомість, нескоренні північні (тюркомовні) племена Хунну рушили від Великої Китайської Стіни на захід, вглиб Іранського степу (див. Великий Китайський мур на мал. 28.1).

Через декілька століть під владою Хунну/Сюнну опинилися різноманітні, споріднені за кочовим способом життя Тюркські, Угорські та Іранські племена Сибіру, Середньої Азії, Приуралля та Поволжя – всіх їх, далекі від тонкощів північно-азійської політики європейці, об'єднали під одним ім'ям "гунів".

Нашестя Гунів мало різні наслідки для всіх трьох "царств" поблизу Василівки.

Першими на їхньому шляху не встояли Алани: в 372 р. в Подонні їх було розбито. А в 375 р., форсувавши Дон і Керченську протоку, Гуни увірвалися в степи Надазов'я та Криму. Тамтешні міста були зруйновані, але у Василівці Гунам палити було нічого "за відсутності таких" і вони покотилися далі за Дніпро, в Готські царства (Остготів і Вестготів), а через них і поближче до багатих Римських провінцій (в 420 р. головна ставка Гунів вже була на Дунаї, на теренах сучасної Угорщини; див. додаток Ч.IV.B).

Велика частка Аланського і Готського населення кинулася тікати хто-куди зі шляху Гунського потоку: в передгір'я Кавказьких (Алани) і Кримських (Готи) гір; в північний лісостеп до Слов'ян; на захід, до кордонів Римської імперії (де не на життя, а на смерть, за місце під сонцем зчепилися з римськими легіонами). Деякі загони пішли ще далі: в 411 р. Алани захопили Іспанію, перенісши на Піренейський півострів свою назву – Іберійський півострів (до сьогодні існує дві географічних Іберії – на Кавказі та в Іспанії). Ще пізніше, в 429 р. під проводом германського племені Вандалів Алани перебралися в Північну Африку (сучасний Туніс, Алжир), де створили успішне королівство з могутнім флотом, який понад сотню років панував на Середземному морі. А в 455 р. Алани разом з Вандалами навіть спромоглися на два тижні захопити і пограбувати вічне місто Рим (подібні дії античні автори гидливо нарекли "вандалізмом").

Інша частина Алано-Готського населення, яка не змогла чи не захотіла тікати від монголоїдних тюркомовних іновірців – влилася в їхні ряди і стала "гунами". Гунська течія підхопила їх і понесла воювати далі на захід, за Дунай. Вільно чи невільно василівці також долучилися до будівництва Гунської кочової імперії Хунгарії з кордонами у 5-му столітті від Волги до Рейну, з центром у сучасній Угорщині. В складі Гунської імперії Василівка тоді звалася "Припонтійською Скитією" і нею правив старший син Аттіли – Еллак.

Лише після смуги невдач у середині 5 ст. (розгром на Каталунських полях у 451 р., раптова смерть харизматичного гунського лідера Аттіли в 453 р., та остаточний розгром його нащадків на річці Недао в 454 р.) ця нетривка кочова імперія розвалилася і номади відійшли на схід. Дехто з наших земляків, втягнутих у вир гунської кампанії, зміг повернутися додому. Хоча не зовсім додому: до того часу Приазовські степи виявилися безповоротно зайнятими тюркомовними номадами, для 2 – 3-го покоління яких вже давно стали новою батьківщиною. Тож Аланам нічого не залишалось, як осісти на землях Північного Кавказу, перейшовши до орного землеробства; а решті Алан – змішатися з лісостеповим Слов'янським населенням, подекуди очоливши новий Алано-Слов'янський союз, більше відомий за ім'ям Антського.

"Батіг божий" гунської навали вдарив передовсім по степовій Україні, не зачепивши її лісових теренів. Аланське і Готське "царства" були розбиті, натомість Слов'яни позбулися своїх давніх гнобителів і підтримуючи добрі стосунки з Гунами всього за 2 – 3 покоління колонізували спустошений лісостеп, ослов'янюючи залишки попереднього населення. З цієї спілки Слов'янського та Іранського (пізньоскитського, сарматського, переважно аланського) населення в 5 – 7 ст. народилися Анти – одні з пращурів сучасних українців. Антів-землеробів передовсім цікавили річкові долини, вздовж яких вони вклинилися глибоко в степ, а посушливі вододіли, як завжди, залишилися добрими пасовиськами для кочівників. Долиною Дніпра Анти підійшли до самої Василівки (див. мал. 26.3), далі в степу Слов'янські пам'ятки "блискуче відсутні" ☺

Мал. 26.3. Максимальна слов'янізація степу (жовтий колір), внаслідок просування Антів на південь, вздовж річкових долин; Василівку (червона цятка), вважай, не зачепило

Як до Гунів, так і після них Василівський район так і залишився кочовим степом, позбавленим будь-якої довготривалої осілості. Ця "Степова Еллада" (за виразом Євгена Маланюка) незмінно і безперервно тривала від падіння Скитії до розквіту Золотої Орди – понад 1,5 тисячі років! І плин часу помічався лише за тим, що скитських коней на Василівських пасовиськах якимось замінили сарматські, а потім гунські і так далі (див. фото 26.4).

Фото 26.4. Степова Еллада Василівського краю – східні околиці Василівки

Все це зовсім не означає, що життя у Василівці завмерло на 1,5 тисячі років – аж ніяк! Просто годі знайти фундаменти будівель і важкі побутові речі, притаманні поселенням – кам'яні зернотерки, глиняні горни, складську кераміку тощо. Життя кочівника "легке" – в дорогу береться лиш саме необхідне, що варто нести за собою. Після таких "необтяжених" таборувань в землі лишається обмаль артефактів, до того ж розсіяних на значній території. Кілометри такої землі археологи звать "заселеною смугою" – це переважно фрагменти кераміки та кісток на помірній глибині, яка тоді була рівнем "денної поверхні", по якій ходили люди і вирувало життя (див. фото 26.5). Чи було кочівницьке життя примітивнішим за осіле? Спитайте про це у номадів, які зверхньо іменують сиднів "істотами, що живуть там же, де й гадять" – у кожного своя правда ☺

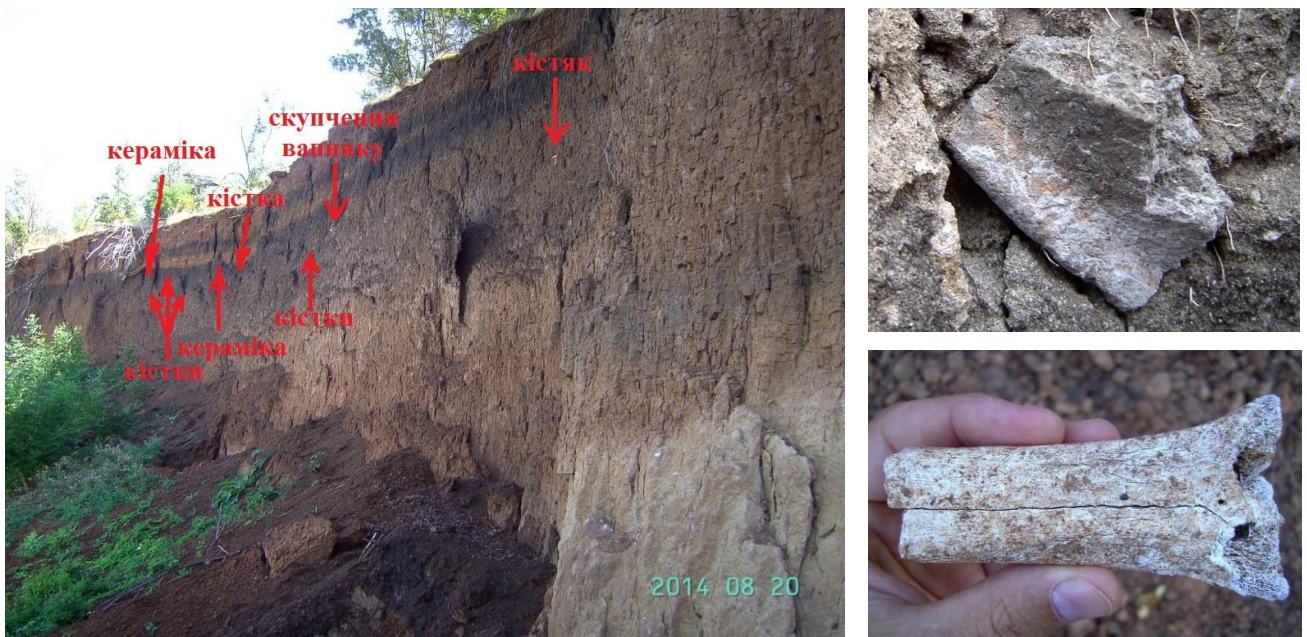

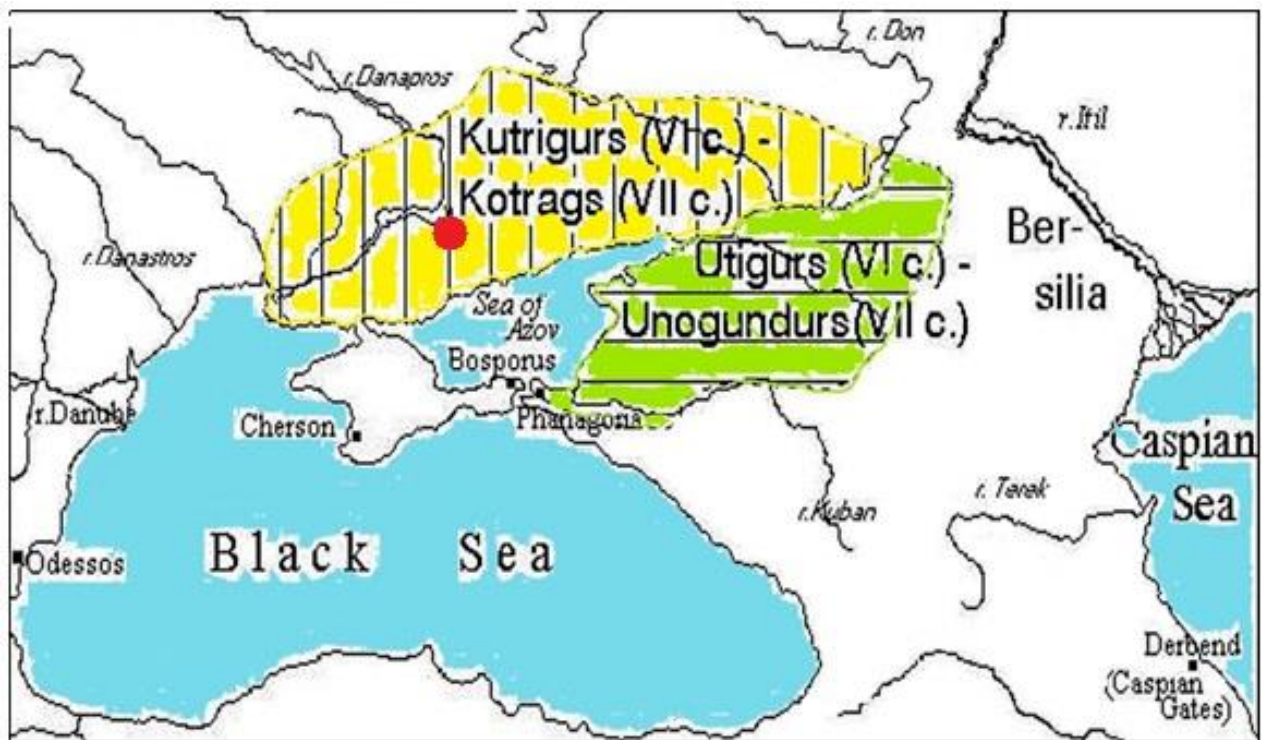
Фото 26.5. Такий вигляд має "заселена смуга" нерегулярних, переважно кочівницьких таборувань на урвищах Лисої Гори поблизу з Василівкою: уламки кераміки, каменю і кісток, розтягнуті на кілометри – це денна поверхня минулих часів, на якій жили і якою ходили тоді василівці (бухта Піщана, балка Прогін). В 2014 році зріз урвища професійно дослідили археологи Запорізької "Нової Археологічної Школи" на чолі з керівником Олегом Тубольцевим.

27. Як Василівські Булгари перетворилися на Болгар

Допоки тривав зоряний час Гунської держави – нікому і ніколи було вдивлятися у відмінності окремих Тюркських племен, з яких вона складалася. Для нажаханих античних істориків уся ця безформна монголоїдна маса була на одне обличчя – всі були просто гунами. Але в середині 5-го ст. зірка Гунської імперії згасла, і розбитим коаліцією Германських племен ордам довелося таки залишити Середній Дунай. Наш затісний для такої кількості кочівників Таврійський степ переповнився втікачами, між якими неминуче спалахнули сутички за його ресурси. Тіснява скінчилася в 463 р., коли одні з найтиповіших "гунів" Булгари розбили своїх вчорашніх керманичів – племена Хунну/Сюнну і примусили їх відступити з частиною інших племен Гунського союзу далеко на схід, аж за Урал. Цікаво, що через 4 сотні років, у 9-му ст. звідти повернуться в Приазов'я Мадяри/Угри, які стверджуватимуть, що саме вони є нащадками Гунів; і їм таки вдасться захопити Середній Дунай, де в давнину лежала столиця Аттіли, і заснувати там нову Хунгарію, сучасну Угорщину. Але це все буде колись у майбутньому, а тоді, в 5-му ст. Приазовські степи надовго стали батьківщиною Булгарських племен.

У кочівників є давня традиція – проводити кордони своїх володінь по руслам великих річок. Так було і на цей раз: межиріччя Дніпра і Дону (разом з Василівським степом!) стали родовими володіннями булгарського племені Кутригурів, а простори від Дону до річки Кубань зайняло інше булгарське плем'я Утригурів (дивитися мал. 27.1). Як завжди в історії вождівств, це були не якісь моноетнічні колективи, а поліетнічні союзи племен.

Мал. 27.1. Василівка (червона цятка) посеред Надазовських кочовищ булгарського племені Кутригурів (жовтий колір) у Ранньому Середньовіччі (малюнок зі *Всемережжя*)

Від 460-их до 660-их років Василівка стала батьківщиною булгарського племінного союзу Кутригурів – 200 років, майже 10 поколінь! А потім ще до 830-их років (поки в наш край не прийшли Мадяри/Угри) ми були пристанищем для інших булгарських племен, але вже під владою Хозарії. Якщо до цього додати ще й "гунське століття" (від 375 – до 463 рр.), впродовж якого булгарські племена були найвірогіднішими володарями Приазов'я, то виходить, що булгарською Василівка була майже півтисячоліття! На весь цей час Булгарські племена зайняли кочову нішу, яку до них у Василівських степах займали Кіммерійці, Скити і Сармати. До речі, Скити і Сармати теж володіли Василівкою по півтисячі років кожен.

Ви спитаєте, яким було життя у Василівці впродовж Булгарського періоду? – типово степовим і кочовим, без довготривалих поселень і приписаного до міста населення.

Зимівники Булгар, так само, як і попередніх номадів, розташовувалися на узбережжі Азовського моря і в Криму – в єдиному просторі степової Таврії. Влітку Булгари переходили з випалених сонцем південних степів, через Василівку, на північні пасовиська в долинах Сіверського Дінця та Дніпра, де взаємовигідно контактували з місцевими землеробськими громадами Антів. Ці осілі Слов'яно-Алани (Анти) займали долини річок, тоді як кочових Булгарів передовсім цікавили пасовиська на вододілах. Жорсткої конкуренції за ресурси між осілим та кочовим населенням лісостепу не виникало, і це сприяло їхньому мирному співіснуванню. Восени, обмінявшись з Антами худобою, зерном і виробами, Булгари поверталися, знову ж таки через Василівку, на південні зимівники. Цей сезонний господарський цикл повторювався з року в рік. І поступово, монголоїдні риси Булгар, вдалечині від Азійської батьківщини, все більше розчинялися в слов'яно-іранському морі Європейського степу. Слов'янізація охопила не тільки Іранський, але й Тюркський світ Причорномор'я, хоча все ще не виходила за природні межі лісостепу (дивитися мал. 26.3). Тому, в степах на схід від гирла Дніпра продовжувала звучати тюркська мова, а західніше, за свідченнями сучасників початку 7-го ст., "дикий степ ще довго був переважно, а часом і виключно іранським".

Перебування Тюрків (Гунів, Булгар, Аварів тощо) у Василівці передовсім видають поховання вершників разом з конем. Іноді з урвищ Лисої Гори випадають і супровідні речі воїнів (див. фото 27.2).

Фото 27.2. Фрагменти кинджала в піхвах зі слідами кольорових металів, залізного ножа та кістяної накладки, які випали з урвища Зах. Басаньківської бухти прямо під ноги; на жаль, так ніким і не досліджене поховання невдовзі розчинилося в Каховських водах

Добрі стосунки з кочівниками дозволяли Слов'янам без перешкод просуватися долинами річок на південь, освоюючи нові лісостепові простори. Саме тоді в назві річок середньої смуги України поширився слов'янський корінь *-стр-* (від слів "*струмок*", "*стрімнина*", "*струменіти*", "*стрімко*" тощо). А от південне степове примор'я ще довго було іранським і зберегло їхні гідроніми з коренем *Дана-*, *Дн-* аж до сьогодні.

В першій половині 6-го століття погіршення клімату викликало череду голодних років і спровокувало ще масовіше переселення Слов'ян з півночі на південь і південний-захід. Окрім Антів ("ослов'яненіх іранців") у тому ж напрямку рухалися й Склавини ("ослов'янені фракійці"). Однією з цікавих відмінностей цих різних гілок українства є різниця в прізвищах: в Середньому Подніпров'ї набув поширення суфікс *-енк-* (*-енко-*), тоді як на Волині та Прикарпатті культивувався суфікс *-ук-* (*-юк-*). А яке прізвище у Вас? ☺

Склавіни з Антами зустрілися в Подунав'ї, і в 540 р. між ними спалахнула війна за обмежені ресурси. Придунайські Анти цю війну програли і для підсилення своїх позицій у 545 р. стали союзниками Візантійської імперії. Не відомо, як би надалі розгорталася подія, але в середині 6-го ст. в Причорноморські степи увірвалися одні з найлютіших гнобителів слов'янства – Авари (вони ж Обри).

В 551 році степову імперію Аварів у Монголії розбили повсталі Тюркські племена, внаслідок чого втікачі-Авари вже через декілька років опинилися в Передкавказзі (у 558 р. вони уклали спілку з місцевими Аланами), а в 562 р. Авари вдерлися у Василівський степ! На 70 років (до 632 р.) василівці стали їхніми підданцями. У 568 р. поповнений нами Аварський союз розгромив германське плем'я Гепідів (кривдників Гунів) на Середньому Дунаї і на уламках колишньої Гунської держави створив новий Аварський каганат! Авари принесли в наш край титул кагана, яким величали навіть світліших князів Рюриковичів: Володимира та Ярослава. А ще Авари познайомили василівців зі стременами (у жорсткого гунського сідла стремени ще не було) і, вірогідно, з підковами сучасного типу (судячи з їхніх успішних походів проти Слов'ян углиб заліснених територій). Це був дійсно небачено стрімкий військовий перехід з глибин Монголії до сучасної Угорщини – всього за 17 років!

Осіле та кочове населення Надазов'я і Надчорномор'я стало невірними союзниками або ж данниками Аварів і було втягнутим у вир їхніх завоювань: Булгари стали "аварами" так само, як сто років тому вони були "гунами". Аварський переможний похід на Дунай супроводжувався колосальним переміщенням підневільного Слов'янського населення на спустошені аварськими погромами рівнини Фракії та Греції, місцеве сільське населення яких або ж загинуло, або ж покинуло рідні місця. Ще одним способом Слов'янської колонізації західних земель стала втеча Слов'ян від Аварів: союзні Візантії Анти поширювалися в межах володінь Візантійської імперії (Балкани й Мала Азія), тоді як переселення Склавінів (аварських данників) кордони імперії лише стримували, і їм доводилося втікати від Аварів долиною Дунаю аж до басейнів Ельби/Лаби й Одери, де вони долучилися до формування полабських, лужицьких та інших Західних Слов'ян.

Бурхливе розселення Слов'ян у 5 – 7 ст. стало останнім актом грандіозної історичної драми під назвою Велике переселення народів Європи (до слов'ян вже встигли масово переселилися германці та тюрки). Внаслідок цього Балканський півострів і Пелопоннес стали слов'янськими, а місцеві Фракійці та Іллірійці були "навернуті у слов'яни". Парадоксально, але каталізатором цього процесу виявилися й Авари, антислов'янські почуття яких межували з расизмом (про що згадують і давньоруські літописи). На початку 7-го ст. Авари здійснили каральні походи на придунайських Антів і волинських Склавінів (Дулібів), знищивши їхні племінні союзи. Відтоді назва "Анти" назавжди зникає з обігу, поступившись назві "Слов'яни" (яка в свою чергу, у 8 – 10 ст. заміниться на окремі назви давньоруських племен). Всі ці добрі та злі події минулого призвели до того, що в сьогоденному Світі проживає понад 200 мільйонів Слов'ян, до числа яких зараховує себе і переважна більшість василівців ☺

P.S. Вставка: Щоби краще зрозуміти всі запаморочливі хитросплетіння Слов'янського етногенезу, пропоную простежити за переміщеннями наших іранських земляків Сербів:

- за повідомленнями античних істориків Плінія (79 р.) і Птолемея (170 р.), Сербами звалось одне з сарматських (аланських) племен, яке на той час проживало поблизу Меотиди (Азовського моря), точніше – на північний-схід від нього;

- в Гунську добу кочові сармати-алани (серед них і Серби) стали адміністративними намісниками Гунів на захоплених територіях, керуючи підвладним осілим населенням, в тому числі слов'янським; В післягунський період їхня провідна роль збереглася, і вони очолили слов'яно-аланський (Антський) племінний союз;

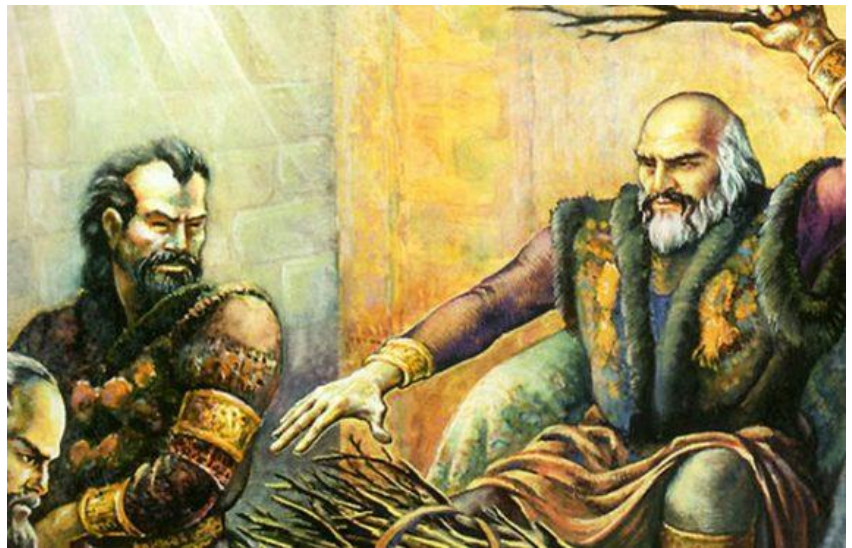
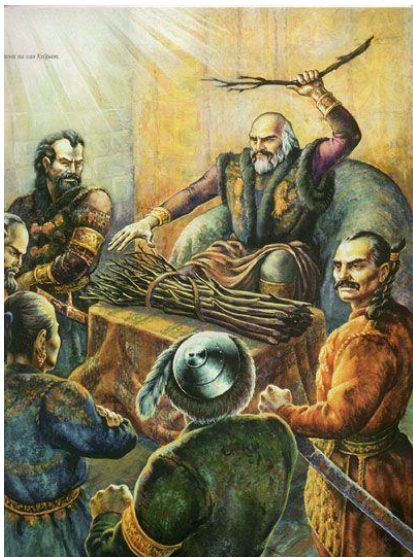
- Аварське нашествя витіснило Сербів з нашого Приазов'я в країну Бойки (Бойківщина, Карпати), звідки в 6 – 7 ст. вони втікаючи переселилися ще далі на Адріатичне узбережжя та в басейн Ельби, ставши Лужицькими Сербами (вони ж Сорби). Через це Серболужицька мова дуже близька до сучасної Української (особливо її Поліських діалектів).

Подібним же чином склалася й доля іншого іранського племені – Хорватів.

Край Аварському всевладдю і непереможності поклав їхній невдалий похід на Константинополь у 626 р. Момент для нападу Авари вибрали правильно: головні сили Візантійської імперії в той час були скуті війною з Персією, і столиця залишилася без підтримки. Задум битви наче теж був бездоганним: морський десант залежних від Аварів Склавинів на човнах-однодревках штурмує Константинополь з моря (за тисячу років до козацтва!), а кінні Авари атакують з суходолу. Але десант з моря чомусь захлинувся і човни були потоплені; зазнавши втрат Авари запідозрили Склавинів у зраді та почали їх нищити. Це стало останньою краплею в терпінні Слов'ян, спалахнули численні антиаварські повстання, з якими ослаблений Аварський каганат вже не міг упоратися – почали виникати численні незалежні Слов'янські держави – Словинії. За підсумками цієї поразки Авари втратили також і контроль над Приазов'ям (в т.ч. і Василівкою): в 632 р. болгарський хан Кубрат (він же Курт) об'єднав болгарські (а також інші тюркські та фіно-угорські) племена у Велику Булгарію з кордонами від Дунаю до Волги, ядром у Приазов'ї та столицею Фанагорією на Таманському півострові.

На період від 632 – до 671 рр. Василівка стала частиною Великої Булгарії, союзної Візантійській імперії. Політика хана Кубрата, спрямована на розвиток торгівлі (в тому числі й Дніпровим річковим шляхом), сприяла відновленню та поглибленню взаємовигідного союзу Булгар зі Слов'янами у Києво-Канівському Подніпров'ї та Лісостеповому Лівобережжі. Чи відвідував хан Кубрат Василівський край? Цілком можливо, в усякому разі могила його сина розташована в 50-ти кілометрах від нас – у місті Запоріжжі. Найпевніше хан Кубрат і був тим літописним провізантійським князем Києм, який у 7-му ст. прийняв християнство й на чолі лівобережних "булгарських Полян" ("полян" – тобто "степовиків") захопив Дrevлянську фортецю на східно-київських горах (зорієнтовану проти степу), натомість збудувавши нове городище на західно-київських горах, направлене проти лісу. З цим харизматичним лідером пов'язана ще одна легенда, яка повторилася в притчах багатьох народів (див. мал. 27.3).

Мал. 27.3. Легенда про хана Кубрата і його заповіт своїм синам: «Відчуваючи наближення старості, хан Кубрат прикликав до себе п'ятьох синів і запропонував їм кожному зламати окрему лозину – це було легко. Тоді він склав усі лозини до купи і запросив зламати їх усі разом – це нікому не вдалося. На цьому прикладі хан Кубрат закликав синів бути єдиними після його смерті, щоби ніхто не зміг їх здолати» (малюнок з Інтернету)

Але заповітні слова батька не упередили катастрофи: в 665 р. разом зі смертю Кубрата помирає й заснована ним Велика Булгарія – її ділять між собою п'ятеро його синів. Цим одразу ж скористалися Хозари, і до 671 р. розгромили як розрізнені Булгарські племена, так і союзних їм лівобережних Слов'ян.

По різному склалася доля п'яти братів і п'яти частин Великої Булгарії:

Передкавказька орда лишилася на батьківщині та невдовзі була поневолена Хозарами (згодом стане відомою під іменем Чорних Булгар);

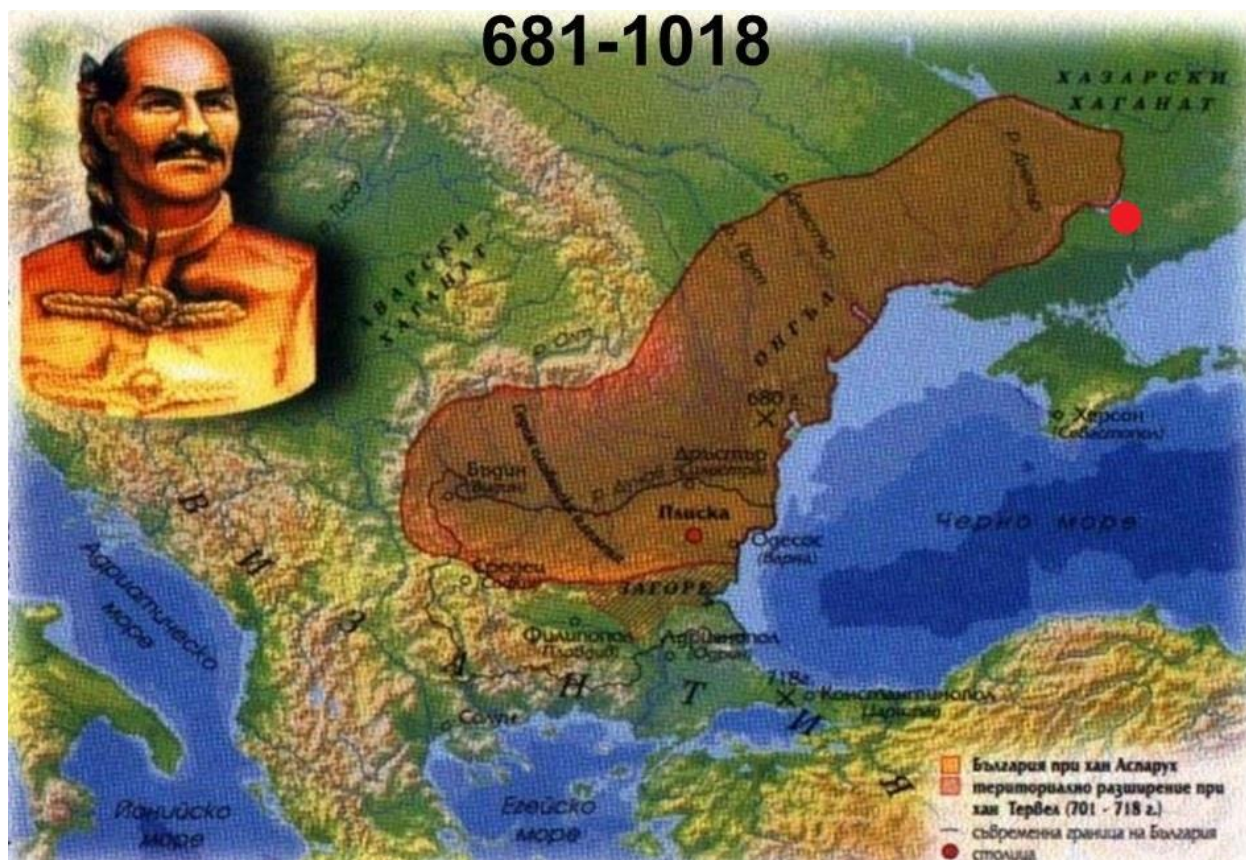
Ще дві орди подалися в Європу, де безталанно розчинилися в місцевому населенні;

Надазовська орда відкочувала на Середню Волгу, де разом з тамтешніми Фіно-Угорськими племенами пізніше, під протекторатом Хозарії, створить Волзьку Булгарію;

А Надчорноморська орда під проводом хана Аспаруха перебралася в Подунав'я, де в 681 р. на чолі місцевих Слов'янських племен врешті-решт перемогла Візантіяців і створила Перше Болгарське царство – прообраз сучасної Болгарії! В тому слов'янському середовищі тюркомовні Булгари доволі швидко ослов'янилися і стали Болгарами (див. мал. 27.4). Цією зміною букви в назві народу історики відділяють слов'ян-болгар від їхніх пращурів і братів тюрків-булгар – це штучна конструкція: так Булгари і пертворилися на Болгар ☺

Мал. 27.4. Велика Булгарія і Перше Болгарське царство (Василівка позначена червоною цяточкою); зверніть увагу на східний кордон Болгарського царства по Дніпру, воно буде нашим західним сусідом впродовж наступних двох століть: (малюнки зі Всемережжя)

Кожен сучасний Болгарин знає історію Ранньосередньовічного Приазов'я краще за пересічного василівця, який тут народився і живе. Тим паче Болгари знають про Запоріжжя, де похований засновник їхньої держави – хан Аспарух. Враховуючи місце його останньої битви, відступ Причорноморської орди за Дунай не можна вважати втечею – швидше за все, це була еміграція нескорених. У Дніпро-Дунайському межиріччі Аспарух об'єднався зі Слов'янами, створивши ефективне військо: слов'янська піхота + булгарська кіннота. Силами цього війська Слов'яни відстояли свої землі на Балканах в суперечці з Візантійською імперією, а Булгари щораз намагалися повернути контроль над Приазов'ям у сутичках з Хозарами. Під час одного з таких визвольних походів на Лівобережжя Дніпра, після безперервної 30-річної війни з Хозарами і загинув у бою хан Аспарух – як личить воїну, зі зброєю в руках. Це сталося близько 701-го року, в 50-ти кілометрах на північ від Василівки, поблизу сучасної телевежі міста Запоріжжя поруч майдану Профспілок. Тіло хана Аспаруха спалили там же, разом зі скарбами (лише золота 1,2 кг!) на погребальному вогнищі. Через 13 століть, у 1930 році археологи виявили цей могильник, дослідили... і загубили. Коли проминуло 77 років (у 2007 р.) до Запоріжжя приїхали сучасні болгари, нащадки видатного хана і, символічно завантаживши ґрунт з місця його поховання в розкішний саркофаг-труну, перевезли її в Болгарію, де урочисто її перепоховали в місті Велико-Тирново у пантеоні болгарських царів. А в 2010 р. поблизу запорізької могили (за адресою: майдан Профспілок – 2) засновнику Болгарської держави хану Аспаруху було встановлено меморіальну дошку (див. фото 27.5).

Фото 27.5. Меморіальна дошка нашому земляку з Приазов'я, засновнику Болгарії – хану Аспаруху на місці його загибелі (за адресою: Запоріжжя, майдан Профспілок – 2)

В рейтингу "Найвидатніших Болгар" хан Аспарух посідає чільне місце. Мало хто з василівців знає, де він похований, але їдучи центром Запоріжжя, високу телевежу можна побачити звідусіль (див. фото 27.6). Десь там, поблизу з нею і відбувся останній бій цього славного воїна понад 13 сотень років тому.

Фото 27.6. Запорізька телевежа (вгорі праворуч) зі сторони Майдану Фестивального і проспекту Соборного (фото зі Всемережжя)

28. Василівська Хозарія та зародження Русі

В 671 р. держава Велика Булгарія з кордонами від Дунаю до Волги назавжди щезла з мапи світу, а з її околиць утворилися "Маленькі Булгарії" на Дунаї та Волзі, як свого часу Велика Скитія перетворилася на декілька Малих Скитій. Василівський степ вкотре змінив свого власника: Слов'яно-Булгарський союз Лівобережного Дніпра був розбитий і розсіяний потужнішими силами Хозарського союзу, і на майбутні 200 років Василівка потрапляє під владу ще невідомих у краї Хозар. Хто вони такі та звідки взялися?

Хозари – це одне з багатьох племен величезного Тюркського світу від Маньчжурії до Нижнього Дунаю. В 551 – 603 рр. всі ці простори увійшли до складу Першого Тюркського каганату, доцільність існування якого витікала з необхідності взяти під контроль казково багаті торгові шляхи з Китаю до Європи. Розгалужена мережа Шовкового шляху працювала ще з II-го тис. до н.е. і, подібно до решти суходільних шляхів від самих перших цивілізацій, обслуговувалася місцевими кочовими племенами: до нової ери Шовковий шлях переважно контролювали Іранські племена, а після Різдва Христового – Тюркські. Торгівля завжди була природним ремеслом кочівників, краще за яких ніхто не орієнтувався в диких просторах, що оточували міські центри. Найбрєндовіші суходільні торговці світу, Араби та Євреї, теж вийшли зі середовища кочових культур ☺

Але поліетнічний Тюркський каганат протримався лише півстоліття і прогнозовано розпався по расовому кордону, який тоді проходив горами Тянь-Шаню – Алтаю (див. мал. 25.1, 25.2), на два каганати: Східно-Тюркський – з переважно монголоїдним населенням і визначальним впливом Китаю, і Західно-Тюркський – з європеїдним населенням (іранці, угри тощо) та Ірано-Візантійськими впливами (див. мал. 28.1). "Хозарами" в ті часи звали військовий авангард Західного Тюркського каганату.

Мал. 28.1. Держави азійського відрізу Шовкового шляху в 7 ст.: Східно-Тюркський каганат поруч з Великим Китайським муром (жовта лінія), та Західно-Тюркський каганат зі столицею в Семиріччі (1) поблизу озера Балхаш; європейською батьківщиною Хозар був північно-західний Прикаспій – Берислія (2), сучасний Північний Дагестан (Малюнок зі Всемережжя)

В 630 р. землі Східно-Тюркського каганату захопив Китай, а розбрат і боротьба за владу в Західно-Тюркському каганаті призвели до розпаду й цієї територіальної структури, насамперед шляхом відторгнення його західних околиць з утворенням незалежних держав: Великої Булгарії в Приазов'ї та Тюркії в Прикаспії та Поволжі (Хозари лишилися військово-адміністративною елітою Тюркії).

В 659 р. Китайська армія на додачу до Східного завойовує ще й Західний каганат (без Великої Булгарії та Тюркії), і китайський імператор оголошує весь «шовковий шлях» своєю власністю (нахаба!). Але вже через 20 років (у 679 р.) Тюрки спромоглися вигнати китайців з обох каганатів і на місці колишнього Східно-Тюркського каганату почали будувати Другий Тюркський каганат. Відтоді (679 р.) самостійний західний уділ Західно-Тюркського каганату вже зветься не Тюркією, а Хозарією або ж Хозарським каганатом (тоді ж Хозари взяли собі й титул кагана) з центром у Північно-Західному Прикаспії та столицею Ітиль в дельті Волги (див. мал. 28.2). Таке піднесення Хозарів стало можливим тільки після їхньої переконливої перемоги над спорідненими Булгарами в 670-их роках і загарбання булгарського Приазов'я.

Мал. 28.2. Хозарія: темним кольором позначене її ядро, а блакитним – її наступні поширення (Київ, Волзька Булгарія і майже весь Крим – теж в її володіннях); пунктирами вище та нижче Каспійського моря прокреслені відгалуження Шовкового шляху: одне через Хозар, інше через Арабів – джерело жорсткої торгової конкуренції (малюнок зі Всемережжя)

Отже, хто ж такі Хозари? Це головне плем'я тюркомовних кочівників Прикаспію та Поволжя другої половини I-го тис. н.е. – регіону, який впродовж тисячоліть до того займали європейські угорці та іранці зі своєю давньою культурою. Тому, ким би не були Хозари на

момент своєї появи в Прикаспії (більше монголоїдами чи європеїдами?), але екологічна ніша та місцеве населення Західно-Азійського степу за сотні років безсумнівно перетворили їх на типових місцевих степняків. Так само в усі тисячоліття було і в нашому Таврійському степу (див. фото 28.3). Це непереборна сила рідної землі.

Фото 28.3. Василівські ставки на східних околицях міста: пасторальне скотарство, померезаний чагарниковими балками степ – що тут змінилося за останні тисячі років? (фото з архіву Наталі Р.)

В 671 р. влада у Василівці без будь-яких урочистостей перейшла з рук тюрків-Булгар до тюрків-Хозар – розпочався Хозарський період в історії Василівського степу.

Спустошене хозарськими каральними походами Дніпровське Лівобережжя від 670 – 680 рр. починає активно заселятися правобережними Слов'янами (переважно лісостеп), а Дунайські болгари на чолі з ханом Аспарухом, сином Кубрата, ще до кінця 7-го ст. не покидали надії відбити в Хозар свою Приазовську батьківщину.

На відміну від Готів, які переселялися з північного в південне примор'я на постійне місце проживання з торбами й родинами, Хозари мали інший інтерес щодо наших земель.

Хозарський каганат був передовсім торгівельною державою, яку насамперед цікавили торгові шляхи: Шовковий, Волзький, Дніпровий, а також Кримські порти. Саме за ці шляхи він бився зі своїми сусідами, поширюючи кордони і створюючи торгові факторії у Волзькій Булгарії та в землях Слов'ян. Навіть у битві з Булгарами за Таврійський степ не було нічого особистого. Хозари не збиралися сюди переселятися зі своєї батьківщини в Північному Дагестані. Їм потрібен був тільки повний контроль над його торговими шляхами, спокійний товарообіг і відсутність конкурентів. Через це й споконвічної традиції всіх кочівників межувати свої землі "від річки до річки" вони більше не дотримувалися: для безпечної торгівлі по Дніпру Хозари змушені були прихопити і смужечку Дніпрового Правобережжя в Дніпро-Дністровому межиріччі та укріпити на Середньому Дніпрі Київську фортецю. З погляду кочівника – це марні завоювання, але за логікою річкового торговця – саме те, що треба.

Тому присутність власне Хозар у Василівському степу завжди була мінімальною – їм вистачало лишень тільки нагляду за підлеглим населенням, кількість якого за півстоліття надзвичайно вдалої зовнішньої політики Хозарського каганату (від 670 – до 730 рр.) стрімко збільшилася:

- Хозари безроздільно запанували в Приазовських і Причорноморських степах;
- їхньою власністю став колись булгарський Степовий Крим, а Візантійські володіння в Криму сплачували Хозарам данину;
- на півночі кочівники глибоко проникли в лісостеп й обклали тамтешні Слов'янські племена Полян, Сіверян, Радимичів і В'ятичів даниною.

Та найприємнішими для Хозар були переможні походи у Закавказзя (в 684 – 731 рр.) проти Арабів – головних конкурентів на Шовковому шляху (див. мал. 28.2)!

Араби – це ще одні європеїдні кочівники семітської групи народів з Аравійського ("арабійського", "арабського") півострова, бурхливий розквіт яких стався після заснування ісламу в 622 р. Створений у 632-му р. Арабський халіфат на фанатизмі своїх воїнів успішно протистояв двом наймогутнішим тогочасним імперіям: Візантійській і Перській, які правда не менш успішно поборювали й ослабляли одна одну. Лишень декілька десятиліть (див. мал. 28.4) знадобилося Арабам для завоювання всього Близького Сходу та Північної Африки, населення яких було швидко асимільоване та ісламізоване: якщо іновірець приймав іслам

(для чого достатньо було визнати, що немає бога, крім Аллаха, а Мухаммед – посланець його, і пройти обряд обрізання), то він у ту ж мить ставав абсолютно рівним своїм завойовникам, здобував податкові пільги та статус панівного етносу у халіфаті. В сьогоденному світі налічується близько 400 млн. арабів (вдвічі більше за слов'ян), а кожен п'ятий житель планети Земля (тобто 1,7 мільярдів людей!) сповідує іслам.

Мал. 28.4. Стрімке поширення Арабського світу впродовж 7 – 8 ст.

Не знаю, на що сподівалися Хозари, втягуючись у війну з Арабським халіфатом, але їхні розрахунки не справдилися. В 710 р. Араби оголосили Хозарам джихад (священну війну) і з 731 р. почали їх громити. Дійшло до того, що в 737 р. славетний арабський полководець Мерван ібн Махмуд розбив Хозар на Кавказі та ледь не дійшов до Василівки(!) – війська Арабів досягли Дону і Волги. Але практична верхівка Хозарського каганату спромоглася швидко залагодити конфлікт: каган прийняв іслам, джихад проти невірних завершився, справу було вичерпано. Правда, Хозарам довелося поступитися Кавказом на користь Арабів і подалі від них перенести свою столицю – проте каганат було врятовано і в найближчі століття він успішно розвивався. А щодо ісламу... – вже в 790 р. Хозарська еліта оголосила державною релігією Хозарії юдаїзм, тож обрізання не пропало марно.

Полишаючи Арабам Кавказ, Хозари забрали з собою і все залежне від них населення Північного Кавказу, зокрема осілих Аланів і кочових Чорних Булгар, розселивши їх на все ще малолюдних теренах Приазов'я, Криму і Подоння. Така потужна депортація 740-их років перетворила Василівку на типово Хозарський край, в степах якої незмінно продовжували кочувати Булгари, а лісостепи й долини річок зайняли осілі Алани – саме цих хозарських підданих (а не етнічних Хозар) на Русі й сприймали, як літописних "хазар". Одне з їхніх потужних поселень сьогодні руйнується в Басаньківській балці на Лисій Горі (див. фото 28.5).

Фото 28.5. Так з урвища Західної Басаньківської бухти випадав аланський глек, видобутий і реставрований Олегом Тубольцевим ("Нова Археологічна Школа", Запоріжжя)

Майже століття (740-ві – 830-ті рр.) життя у Василівській "алано-булгарській" Хозарії текло спокійно і розмірено. Ці роки стали періодом надзвичайного економічного піднесення Придніпров'я внаслідок розквіту торгівлі з Іраном, Візантією й Арабами. Басейн Дніпра й Азовське море тоді ще були відгалуженнями Волзького торгового шляху "з варяг в араби" (через численні річкові притоки Волги, Дону й Дніпра), а шлях "із варягів у греки" ще не працював на повну потужність. Азовське море і річку Дон Араби звали "слов'янськими", хутро поживляло торгівлю з Арабським світом. Через Хозарію в регіон струмочком полилися срібні монети зі Сходу, замінюючи візантійські; арабські диргеми були універсальною валютою того часу.

Поки на Лівобережжі Дніпра панувала "Хозарська торгова корпорація", Слов'яни Правобережжя, яким після аварських погромів першої половини 7-го ст. більше ніхто майже не дошкуляв (навіть Хозари), теж переживали свій розквіт. На величезній території від Прикарпаття до Дніпра сформувалася однорідна культура Слов'янських племінних центрів – Славоній (літописних племен Русі), які ворогували між собою допоки не перемогли Поляни.

9-те ст. стало для Хозарії складним, а 10-те – останнім. Середньовічне потепління (8 – 13 ст.), яке саме набирало обертів над північною півкулею Землі, спричинило каскад таких кліматичних і соціальних змін у світі, наслідки яких конфігурація Хозарського каганату вже не витримала:

Теплі течії Гольфстріму звільнили від криги Північно-Атлантичні води; Гренландія, цей суцільний льодовик сьогодення, вкрилася рослинністю й саме тоді отримала свою назву – Grønland (дослівно з датської – "зелена країна"). Небачене тепло дозволило вирощувати виноград на півдні Шотландії, а врожаї зернових у Норвегії сягнули широт полярного кола! Кількість північноєвропейського населення вибухово зросла – у 870 р. вікінги колонізували Ісландію, а згодом Гренландію та Північну Америку; а європейські селяни за півтисячоліття Атлантичного оптимуму примудрилися вирубати й зорати 50% західноєвропейського лісу. Проте не всім землянам велося однаково добре: благодатне для народів Північної Європи й Китаю тепло стало згубним для пустельного Ісламського Півдня. Вершиною цієї переваги європейської півночі над півднем стали успішні Хрестові походи, але це відбулося пізніше; спершу Світ побачив навалу вікінгів.

Головним шляхом поширення вікінгів були річки і прибережні морські води, які вони заповнили своїми човнами-дракарами (від давньоскандинавських Drage – "дракон" і Kar – "корабель", буквально – "корабель-дракон"). В нашому Подніпров'ї перші дракари з'явилися

на початку 9-го ст. (цим часом датуються перші підкурганні поховання та північні речі в Україні). Перед цим Нормани (Шведи, Норвежці, Данці) вже панували у верхів'ях Волги, де підкорили місцеві Фінські племена, втягнуті в мережу арабської торгівлі хутром Волзьким шляхом ще від 7-го ст. Хоробрість Вікінгів не поступалася фанатизму Арабів. Залишається тільки дивуватися, як ці сини й дочки Півночі змогли на своїх недосконалих утлих човнах перетнути бурхливі води найкапоснішої в Атлантиці Біскайської затоки, прорватися крізь Гібралтар в акваторію Середземного (і навіть Чорного!) моря і, спалюючи свою шкіру під незвичним південним сонцем, штурмувати прибережні міста, засновуючи де тільки можна свої держави (див. мал. 28.6).

Мал. 28.6. Приблизно такими були ці войовничі діти півночі: блідолиці та руді, бородаті та кремезні. Вони не голили маківки і борід, а радше заплітали їх у кіски. Їхні плоскодонні човни-дракари, внаслідок малої осадки, могли дуже близько підходити до берега, аж вискакуючи на нього, і сходу кидали в бій свій очманілий від довгої морської мандрівки " десант"

Разом з речами і родинами Нормани переселялися на нові місця. Первинні грабунки місцевого населення з часом змінилися більш унормованим і стабільним оподаткуванням, а непередбачувана війна – гарантовано прибутковою торгівлею. Однією з таких держав була і Русь – військово-торговельна корпорація Скандинавів на Середньому Дніпрі.

У 862 р. варязькі лідери Аскольд і Дір "звільнили" Полян від Хазарської данини, а в наступні роки вже інші князі продовжили "звільнення" нещасних Слов'ян від поганих Хозар. Верхом лицемірства книжників звучать такі оповідання про безкорисних "асвабодітелів", видаючи замовно-пропагандивний характер їхніх літописних писань. Але так було в усьому Стародавньому світі, мало що змінилося і в сьогоденні ☺

Насправді, Нормани просто перебрали на себе збір данини і торгівлю, в тому числі й найприбутковішу работоргівлю слов'янською "челяддю". Данину "полюддя" князі збирали з листопада по квітень по дорогам замерзлих річок. Основним товаром з Русі була "челядь", а хутро, мед і харчі – додатковим. За невгамовну жадібність щодо загарбання древлянської молоді конунг Інгвар і поплатився своїм життям у 945-му році.

У Хозарського каганату з'явився грізний північний конкурент, і в другій пол. 9-го ст. силами Візантійців (в обмін на Кримські колонії) Хозарія споруджує оборонну лінію проти Русів по Сіверському Дінцю і фортецю Саркел на Нижньому Дону (див. мал. 28.2).

Та Руси були не єдиною проблемою каганату – на східних кордонах активізувалися Печеніги, спровокувавши затяжну міграцію на захід Мадярських племен.

Мадяри, або ж Угри – це європейний народ фіно-угорської мовної групи, який під впливом Тюрків уже давно був перейшов від мисливства до кочового скотарства і в складі гунського війська встиг побувати в Європі (відтоді вважаючи себе спадкоємцем Аттіли). Мадяри – не образливий етнонім. Сучасні угорці самі себе звать Мадярами, а свою країну – Мадярскаг (угор. Magyarország – країна Мадяр). Але в Західній Європі країну Мадяр незмінно й по сьогодні називають країною Гунів – Хунгарією, перекручена слов'янська назва якої звучить, як Угорщина/Венгрія.

До 9 ст. Велика Угорщина/Хунгарія містилася поблизу Уральських гір. Але у 830-их рр. Печеніги вижили Мадяр із Зауралля і змусили їх одночасно переселилися на отримані від Хозарського каганату степи на північ від Азовського та Чорного морів (особливо рясно Мадяри заселили район порожистого Дніпра). Можливо ними Хозарія хотіла відгородитися від дошкульних Русів? В наших Надчорноморських степах Мадяри спробували побудувати кочову державу Леведію, головним джерелом прибутків якої стало гарбання слов'янського населення для продажу в Крим.

Але у 860 р. в Надчорномор'я зі сходу, через степи Хозарії зненацька прориваються Печеніги, відкидаючи Мадяр ще далі за Дніпро у степове Дніпро-Дністрове межиріччя, де Угри знову намагаються створити свою державу Ателькуза (в перекладі "Межиріччя").

Проте не судилося. В 889 р. Хозари разом з Огузами на східних кордонах каганату розбивають Печенізькі племена і поділивши їх на дві частини, переселяють "хозарських" Печенігів у Північне Причорномор'я. Давній ворог змусив Угрів відійти ще далі до Пруту і в передгір'я Карпат.

Однак і на Нижньому Дунаї Мадяри не знайшли спокою. У 896 р. Угри хана Арпада програли вирішальну битву союзним військам Болгар і Печенігів на Південному Бузі і через Верецький перевал у Карпатських горах відступили в Закарпаття, до Середнього Подунав'я. Далі тікати вже було нікуди: Карпатська улоговина Середнього Подунав'я – це найзахідніша кишеня Великого Євразійського степу, що простягнувся від Маньчжурії аж досіль (див. додаток Ч.IV.B). Загнані в безвихідь Угри стали смертельно небезпечними: в найближчі роки вони знищили слов'янські Білу Хорватію (в Прикарпатті й Буковині) та Велику Моравію (в басейні Середнього Дунаю), де на звільнених від слов'янського населення землях заснували сучасну державу Угорщину-Хунгарію-Мадярскаг. Частина ж Мадяр повернулася на Київщину, де впродовж 10-го ст. мирно співіснувала з Русами.

Таким тернистим виявився шлях Угрів до сучасної батьківщини: за 70 років Мадяри мали чотири історичних Угорщини, розкиданих світами від Зауралля до Подунав'я, доки не зупинилися там, де вони є сьогодні (див. мал. 28.7).

Малюнок 28.7. Шлях Мадяр з-за Уральських гір повз Василівку (позначена червоною цяточкою) до сучасної Угорщини за Карпатами (мапа зі Всемережжя)

На початку 10 ст. Руси здійснили декілька розгромних походів на Каспій і Кавказ, внаслідок чого північна торгівля остаточно переорієнтувалася з Волзького на Дніпровий шлях "із варяг – у греки", який з'єднав Скандинавію з Візантією. Для охорони караванів від степовиків, Русами були створені укріплені поселення в районі Дніпрових порогів, поблизу острова Хортиця (див. мал. 28.8).

Мал. 28.8. В пониззі Хортиці за Княжої доби розташовувалося укріплене поселення Протолче, яке захищало й обслуговувало однойменний брід-переправу через Дніпро (йому втворює дамба затопленого залізничного насипу, позначена червоною лінією); сьогодні пройтися середньовічним бродом можна тільки водою на човні ☺ (малюнки з Всемережжя)

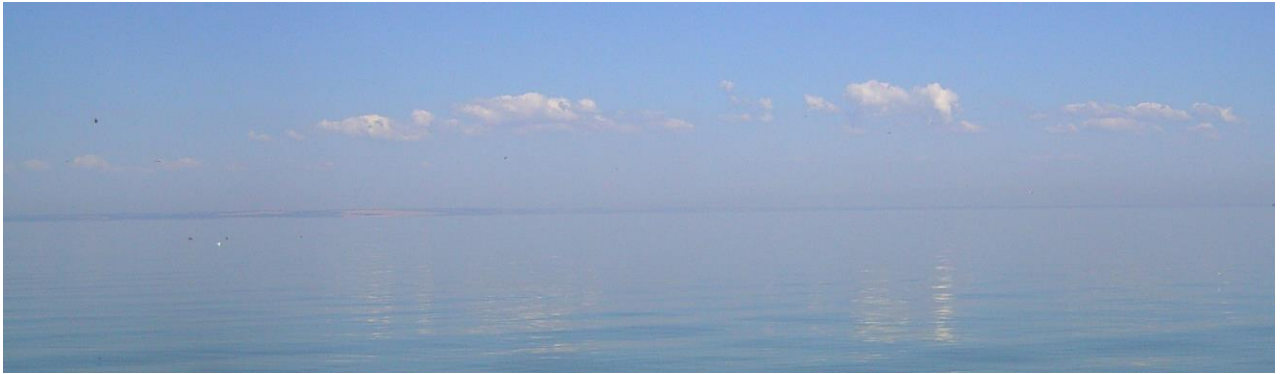
На середину 10-го ст. степи від Дону до Карпат вже контролював союзний Русам Печенізький союз (з тюркомовних та угромовних племен), і торгівля Дніпровими водами повз Василівку протікала відносно безперешкодно (див. фото 29.5). Натхненні успіхами, Руси зазіхали тепер і на Дунайський шлях, який конкурував з Дніпровим.

А що ж з Хозарією? Занепад Волзької торгівлі занурив її у глибоку кризу. На початку 10-го ст. Алани покинули неспокійне та вже невідконтрольне Хозарії Лівобережжя Дніпра і повернулися на Північний Кавказ, де невдовзі заснували незалежну християнську державу Аланію (протрималася до 12-го ст., її нащадками стали сучасні осетини). На середину 10 ст. від Хозарії відпала й незалежна ісламська держава – Волзька Булгарія (а Чорні Булгари з Приазов'я ще в другій пол. 9 ст. були невдало виступили проти Хозарії на стороні Печенігів, і до кінця 10-го ст. остаточно розчинилися в тюркському та слов'янському середовищі).

Наприкінці 960-их рр. Хозари втратили свої західні фортеці в складі оборонної лінії по Сіверському Дінцю і Дону, які їм перед тим збудувала Візантія для захисту від Русів (див. мал. 29.5). Чи були нападниками руси князя Святослава-І, чи інші загони Волзьких русів – Хозарії було вже байдужісінько: її домінування в Приазовському краї безповоротно скінчилося. Правда, після цієї поразки Хозарський каганат ще зміг відновитися в межах Нижнього Поволжя, прийнявши іслам (знову) і допомогу від Хорезму – але відновити колишню велич йому вже було зать. Хозарська доба у Василівському Приазов'ї завершилася.

29. Між Руссю та Печенізьким полем

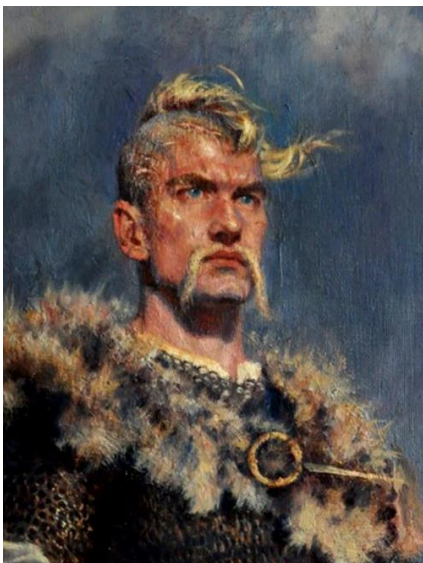
В ясну погоду з пагорба Лисої Гори за водною широчінню Каховського водосховища гарно видно Правий берег Дніпра (див. фото 29.1). Десь там, під крутими схилами проходить русло найславетнішої ріки України, навколо якої склалася вся наша історія.

Фото 29.1. Погляд з Василівської Лисої Гори на пагорби правобережної Лисогорки

Можливо так само добре звідси було видно у 10-му ст. і човни нормана Святослава, якими він "ішов на Ви" проти самої Візантії в Задунайські землі. Але 971 рік став не таким успішним, як попередні, чергову битву було програно, союзна печенізьку кінноту розбито, і довелося повертатися додому на відпочинок. Потенціал Русі ще був вражаючим, а резерви незчисленими – за декілька десятиліть Русь стане наймогутнішою східноєвропейською державою. Так буде незабаром, а тоді у 972 р. пошарпані лодії Святослава сунули Дніпром повз василівські береги до Києва. Несподіванок не повинно було трапитися: Василівський степ, як і всі степи від Дону до Карпат, контролювали союзні Русам Печеніги, а на Хортиці та Дніпрових порогах стояли руські залоги для охорони мандрівного торгового люду, що здавна снував рікою вгору і вниз, "із варяг у греки". Подорож мала би бути спокійною.

Чи бачив Святослав печенізьких вивідників, які "вели" русів і скрадалися за ними аж до самої пастки на Дніпрових порогах? Чи відчував цей мужній воїн, що був за панібрата зі смертю, наближення свого останнього бою? Щойно 30-річний Святослав пройде човнами повз Василівку, і ще до заходу сонця цього ж дня його голова з пасмом оселедця і кільцем у вусі буде стята з натруджених плечей, щоби стати ритуальною чашею якогось печенізького хана Курі. Впродовж однієї весняної доби (див. мал. 29.2).

Мал. 29.2. Блакитноокий світлочубий Святослав загинув у віці Христа, ~ 33-річним (ця символічна дата з'явилася в історії та Новому Завіті не без впливу величезного культу особи Олександра Македонського, який прожив без малого 33 роки) малюнки зі Всемережжя

У 1928 році під час будівництва Дніпрогесу (в районі сучасного машинного залу) було знайдено п'ять варязьких мечів, а восени 2012 р. там же спінінг рибалки на глибині 22 метри гачком випадково зачепився за іржу ще одного 94-сантиметрового гарної збереженості елітного меча без піхов, прикрашеного кольоровими металами (дивитися фото 29.3). Існує велика вірогідність, що ці оголені мечі були загублені в бою, бо мечі з поховань зазвичай знаходять вкладеними в піхви. Навіть важко уявити, скільки ще скарбів і тасмниць зберігається на дні нашого Каховського водосховища!

Фото 29.3. "Меч Святослава", 2012 р. (фото зі Всемережжя)

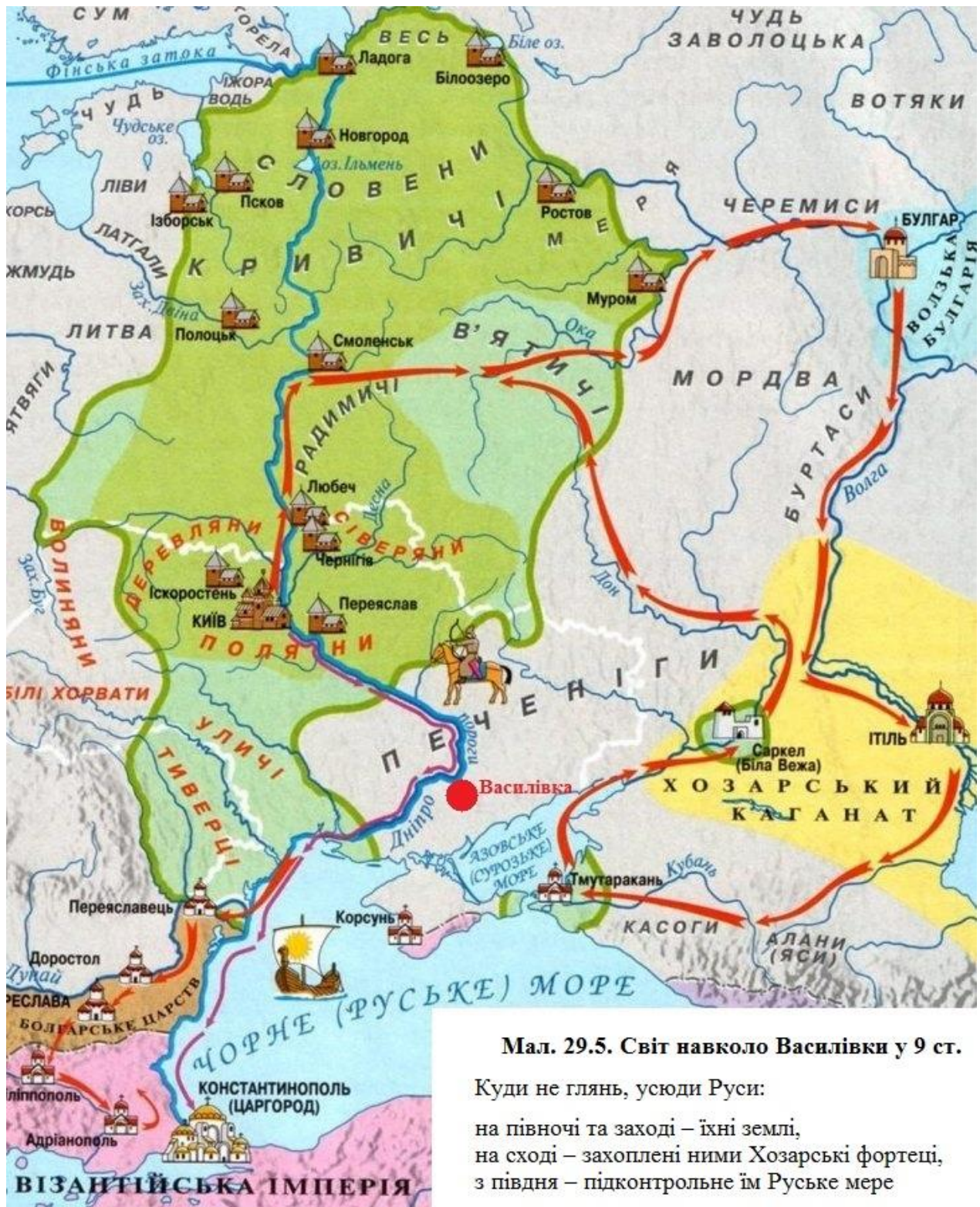
Від 890-их до 1040-их рр. Василівський степ належав Печенізькому союзу тюркських і мадярських племен. На північ, далеко за порогами лежала Русь, слов'янське населення якої долинами річок спускалося аж до самих південних морів. Попри всі конфлікти, землеробське й кочове населення не могли обійтися одне без одного – так було завжди, в усі часи. Седюки виробляли хліб і метали (та ще безліч інших ремісничих продуктів), а кочівники забезпечували віддалену торгівлю і постачання тваринницької сировини (й виробів). Тому цим двом соціальним групам завжди доводилося шукати і знаходити компроміси співжиття.

Впродовж усього Середньовіччя Великолузькі плавні та з'єднані з ними прибережні балки "кишіли" слов'янським населенням, в той час як василівські "полонини" були звичним місцем кочувань номадів усіх мастей: іранців, тюрків, угрів тощо. Тому прикордонні землі Василівського району, розташованого між лісною долиною Дніпра і посушливим Надазовським степом, віками вбирали в себе артефакти обох культурних світів. Одними з мовчазних свідків цієї взаємодії стали найрізноманітніші залізні вістря стріл, які однаково успішно використовували і кочівники і поселяни. Ці стрілки, значно гіршої збереженості ніж бронзові, розкидані по всьому нашому краю (див. фото 29.4).

Фото 29.4. Середньовічні залізні стріли з теренів Василівського району

Від 9-го ст. поруч з Василівкою все більшої могутності починає набирати держава Русь (дивитися мал. 29.5). Київською її тоді ще ніхто не називав, казали просто "Русь", або ж "Руські землі"; назва "Київська Русь" – це витвір істориків пізнього, 19-го ст.

Основний масив населення Русі склали Слов'яни двох антропологічних типів:

- масивні широколиці давні праслов'яни з Правобережжя Дніпра, серед яких найбільш знайомими були Деревляни (до сьогодні Дрєвлянська земля зі своїми Змієвими валами зберігає найбільшу кількість слов'янської гідронімії);
- і пом'якшені впливом граціальних Кавказоїдів ослов'янені іранці Лівобережжя (передовсім Поляни і Сіверяни), які в середині I-го тис. н.е. під тиском кочівників відступили на північ (Сівери) і з Лівобережжя на землі Правобережних Деревлян (Поляни в 7 ст.).

Транзитний Київ стояв на межі трьох слов'янських племен, співзасновників Русі:

- Деревлян (племінні центри Іскоростень, Овруч), які ніколи не платили данини Хозарам;
- Полян (племінний центр Переяслав, сучасний Переяслав-Хмельницький);
- Сіверян (племінний центр Чернігів; серед багатьох поселень заснували також Новгород-Сіверський, Любеч, Харків, Полтаву та інші міста лівобережної "чернігівської сторони", на відміну від правобережної "київської сторони").

Власне, внаслідок взаємодії цих трьох Слов'янських племен (Деревляни, Поляни, Сіверяни) в 6 – 16 ст. і сформувався український етнос. Остаточо два антропологічних типа Слов'ян перемішалися вже в бурхливу Козацьку добу, створивши моноліт нації.

А як же Нормани-Вікінги?

Їхня "благородна" кров (і Рюриковичів і дружинників) доволі швидко розчинилася в місцевому слов'янському морі, перебравши його мову і традиції: ледь проминуло сто років від часу появи норманів у Подніпров'ї (9-те ст.), як київські князь Інгвар і княгиня Хельга називають свого сина типово слов'янським іменем Святослав! Мало того, Святослав бере злюб/шлюб з дочкою Древлянського князя Мала, яка народжує князя Володимира Красне-Сонечко, а її брат Добриня стає йому вірним вуйком та опікуном. Так і переплелася лінія Рюриковичів з місцевим Древлянським родом ще на початку Княжої доби.

То хто ж у 1036 р. відкинув Печенігів від Києва аж за річку Рось, заклавши там нову фортецю Юр'єв (Біла Церква):

- Ярослав, князь Руських земель, онук древлянського князя Мала,
- чи Яріслейв, конунг Гольмгарда, онук скандинавського вікінга Інгвара? ☺

Попервах Руська земля обіймала терени лише трьох князівств: Київського, Чернігівського і Переяславського – це і є Русь у вузькому значенні (див. мал. 29.5). Стрімке розростання держави відбулося за князювання Володимира, якого вважали своїм(!) і підтримали(!) як Слов'яни так і Нормани: він здійснив успішні походи на північно-східні племена Балтів і Фіно-Угрів; на півдні та сході силою уклав вигідні торгівельні угоди з Волзькою Булгарією та Візантією. Не менш вдалим був і західний похід Володимира в 993 році проти Слов'янського Хорватського племінного союзу, який у 8 – 9 ст. був могутнішим за Древлянський, а його столиця Плісенськ на перетині торгових шляхів була навіть більшою за тогочасний Київ. За сто років до цього, у 898 р. Мадяри були зруйнували всі укріплення Хорватів і підпорядкували собі весь Прикарпатсько-Буковинський край. Тепер же, Володимир вогнем і мечем приєднав ці багаті слов'янські землі до Русі (з уцілілих залишків місцевої Хорватської еліти сформувався прошарок Галицьких бояр – вічних сепаратистів і противників центральної влади Рюриковичів).

В добу Володимира сталося ще декілька знакових подій: Русь вперше почала карбувати власну монету (з тризубом) і на державному рівні охристілася.

P.S. Так, саме "охристілася", від епітета "Христос", що з давньо-грецької (Χριστός) буквально означає "помазанець", тобто причетний до Святого Духа внаслідок помазання елеєм. А те, що слово "Христос" співзвучне зі слов'янським словом "хрест" – виявилось чистісіньким збігом. Християни – це послідовники Христа, а не хреста – цього давнього графічного означення сонця, який став символом віри в Христа лише від 7 – 8 ст., майже цілком витіснивши знак Риб (до того часу вже мало хто хотів згадувати, що знаряддям страти в Римській імперії початку I тис. н.е. була "Т"-подібна шибениця, а не хрест).

За правління князя Ярослава, сина князя Володимира, в середині 11 ст. Русь досягла своєї найбільшої могутності. Вона обійняла простори від Ладозького озера – до Нижнього Дунаю, від Карпат – до Верхньої Волги. Давньоруські літописи на всі лади нахваляють геній Рюриковичів, геть ігноруючи участь Деревлян у державному будівництві. Хоча правильніше було би сприймати зростання Русі, як поширення культури, мови і традицій Древлянського царства, яке успішно асимілювало, розчинивши в собі, всі прилеглі народи: іранців, балтів, фіно-угрів, тюрків, норманів тощо. Без Деревлян (як і без Норманів) не було би Русі.

30. Посеред Поля Половецького

Кочові племена накочувалися на Василівський степ, наче хвилі з далекого азійського моря. На гребінь підіймався новий панівний етнос, щоби за декілька століть чи десятиліть бурхливого кипіння перетворитися на чергове шумовиння степу.

Не винятком було і Печенізьке панування. В 1048 р. їх виганяють з Таврійських степів Надазов'я і Криму нові мігранти з Середньої Азії – Огузи (Гузи, або ж Торки давньоруських літописів). Печеніги були змушені втікати з возами і родинами за Дніпро, а потім ще далі, аж поки через півстоліття їх остаточно не розбили візантіїці, розпорошивши поверхнею землі (див. фото 30.1).

Фото 30.1. Праворуч – залізне вістря, випадково знайдена Володею С. на східних полях Василівки; ліворуч – спроба відшукати схоже вістря у Всемережжі та класифікувати знахідку: це стріли 10 – 11 ст., які вживали і кочівники і їхні опоненти Русичі; для тогочасної Василівки вона найвірогідніше – печенізька

Огузи/Торки – це ще один важливий фрагмент до мозаїки історії сучасних василівців. З певною долею припущень, в них можна бачити потужне джерело козацької культури, яка розквітне за півтисячоліття: з вусами, оселедцем, шароварами, шаблями і куренями – які нам так близькі та знайомі. Всі ці атрибути побутового і військового життя були притаманні давнім Торкам. В декількох реченнях простежимо за їхнім шляхом крізь простір і час:

Огузи/Торки – це ще один важливий фрагмент до мозаїки історії сучасних василівців. З певною долею припущень, в них можна бачити потужне джерело козацької культури, яка розквітне за півтисячоліття: з вусами, оселедцем, шароварами, шаблями і куренями – які нам так близькі та знайомі. Всі ці атрибути побутового і військового життя були притаманні давнім Торкам. В декількох реченнях простежимо за їхнім шляхом крізь простір і час:

Перші згадки про Огузів далеких приалтайських степів сягають 2 ст. до н.е. Пізніше, впродовж усього часу існування Тюркського каганату, Огузи входили до його Східної частини, кочуючи неподалік від кордону з Північним Китаєм. У 8-му ст., після остаточного занепаду Тюркського каганату, Огузи змушені були відійти на захід, на споконвічні землі Іранців сако-масагетського кола (див. мал. 25.3), знайшовши там нову батьківщину в степах між Аральським і Каспійським морем, яка відтоді почала називатися Огузьким степом (див. мал. 30.2). Ставши на чолі багатьох різноетнічних племен, Огузи перенесли на них і свою назву, яка відтоді стала означати належність не до етносу, а до великого кочового союзу. Невдовзі, у 10 – 13 ст. Огузи самі змінили своє ім'я, переназвавши себе "Туркменами" (тюрками, правонаступниками Тюркського каганату, тюрками, торками тощо).

мідж Аральським і Каспійським морем, яка відтоді почала називатися Огузьким степом (див. мал. 30.2). Ставши на чолі багатьох різноетнічних племен, Огузи перенесли на них і свою назву, яка відтоді стала означати належність не до етносу, а до великого кочового союзу. Невдовзі, у 10 – 13 ст. Огузи самі змінили своє ім'я, переназвавши себе "Туркменами" (тюрками, правонаступниками Тюркського каганату, тюрками, торками тощо).

Мал. 30.2. Огузький степ у міжмор'ї Аралу і Каспію (малюнок зі Всемережжя)

По різному склалася подальша доля окремих племен Огузького племінного союзу:

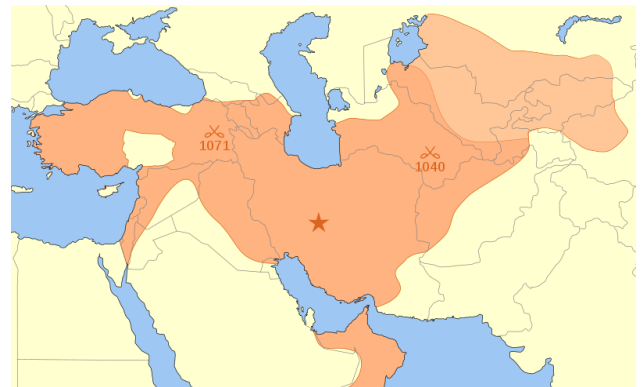
- західні племена натиснули на своїх нелюбих родичів Печенігів і, переслідуючи їх, у 9 – 10 ст. прорвалися крізь кордони Хозарського каганату в наші Приазовські степи. Але степ тоді був спочатку хозарським, а потім печенізьким, тож Огузам довелося шукати прихистку на межі Руських земель – так Поросся, Київщина і Переяславщина (див. мал. 29.5) стали їхньою новою батьківщиною. Руси прозвали місцевих кочівників Огузького племінного союзу

Торками (майже "Тюрками", якими вони і були) та активно залучали їхню кінноту до своїх військових походів і прикордонної служби. Саме впливом військової культури Торків пояснюють "козацький" зовнішній вигляд князя Святослава – голобородий, з вусами та оселедцем (аж ніяк не варязькими). В 1048 р. нові хвилі Огузів із Середньої Азії розгромили Печенізький союз у Приазов'ї, і ставши володарями степу, на хвилі успіху почали зачіпатися з Руссю. Але вже в 1055 р. новоприбулих Огузів розбили Половці, лишивши їм два шляхи до відступу: на захід у Подунав'я (де вони були розбиті та розпорошені в 1065 р.) і на північ під захист Русі. Чисельність Торків на Руському прикордонні значно збільшилася, і в 11 – 13 ст. вони стали основою "своїх поган", тобто союзних Русі нехристиян, які зберегли традиційні для тюрків (ще від I тис. до н.е.) вірування – тенгріанство, небесно-золоті кольори якого і досі присутні в прапорах казахів, гагаузів (одних з прямих нащадків огузів), а також кримських татар та українців ☺. На Русі Огузів прозвали "Чорними клобуками" (тюркською мовою це звучить *Kara-kalpak*, "кара-калпак"). Чорний клобук, або ж кучма – це висока хутряна шапка-ковпак, яка стала ще одним неодмінним елементом одягу козака і чумака (прізвища Кучма і Ковпак – з тієї ж причини). Окрім Торків до спільноти Чорних Клобуків входили й інші тюркські племена: Берендеї, Печеніги, Ковуї тощо. Вони були основою руської кінноти, а їхній вплив на політику Київського князівства не поступався боярському. Головним осередком Чорних Клобуків став Торчеськ; ними були закладені й інші порубіжні поселення. З цих споконвічних прикордонників Руських земель, частково незалежних і доволі самотутніх, згодом природно розвинулося козацтво.

- інакше склалася доля східних Огузьких племен; вони подалися на південь, прийняли іслам і в 11-му столітті спромоглися створити імперію Сельджуків, з кордонами від Каспію й Амудар'ї – до Перської затоки і Середземного моря (див. мал. 30.3). А в 1299 році огуз Осман перетворив її західний уламок на Османську імперію Турків.

Мал. 30.3. Імперія Сельджуків (як і Османська) заснована огузькими вождями

Так нащадки Огузів з далеких степів Середньої Азії опинилися на різних берегах Чорного моря, за декілька століть кочувань "іранським" степом вкінці втративши азійські гени і ставши тюркомовними європейцями. На північному березі Чорного моря облаштувалися Торки, ослов'янені й християнізовані в наступні століття; а на південному березі успішно прижилися ісламізовані Турки, збудувавши там столицю своєї нової імперії. Волею долі, нащадки цих родичів, Торків і Турків, ще не раз схрестять шаблі один з одним на полях козацьких битв – в ім'я Ісуса!, в ім'я Аллаха!

Василівському степу не судилося стати Огузьким. Вже в 1055-му році ним заволоділи Половці, перетворивши його на *Поле Половецьке – Дешт-і-Кипчак* тюркською. Самі себе лідери нового кочового союзу іменували Кипчаками, Слов'яни ж їх прозвали Половцями – людьми Поля, степовиками (так само, як за півтисячоліття до того називали Полянами невдовзі ослов'янені кочівники алано-булгарського кола – люди Поля, степовики).

Кипчаки/Кумани, як і Огузи, теж були дітьми Східної частини Тюркського каганату. В 4 – 7 ст. їхні пращури кочували в степах між Алтаєм і Тянь-Шанем, а в 7-му ст. навіть мали там власну державу. Але у 8-му ст. були розбиті та вигнані звідти Китайцями, яких уже тоді було чимало. Разом із новою батьківщиною у верхів'ях Іртиша вигнанці отримали і свою нову родову назву – Кипчаки (Куманами їх пізніше прозвали європейці, а Половцями - русичі). Впродовж 8 – 11 ст. їхніми південними сусідами були Огузи, західними – Волзькі Булгари, а східними – Кимеки (див. мал. 30.2). Але в 1040 р. з теренів Західного Китаю знову вихлюп-

нулася величезна кількість неужившихся там протомонгольських племен, які потіснили Кимеків, а ті, в свою чергу, змістилися західніше, на землі Кипчаків, Кипчаки заповнили Огузький степ, Огузам же нічого не лишалось, як вдертися до Печенігів у Приазов'я, але й там їх у 1055 р. дістали Кипчаки/Половці. Ця блискавична ланцюгова реакція "степового доміно" прокотилася від Китаю – до Дунаю всього за 15 років(!) і була не першою й аж ніяк не останньою в Євразійському степу.

Поява Половців у Приазовських і Причорноморських степах остаточно перетнула Русам прибутковий шлях Дніпром "із варяг у греки". В 11 – 12 ст. торгівлю між Візантією (Малою Азією) та Європою перебрала на себе Венеція, і посередницька роль Києва (а разом з нею і прибутки) значно скоротилися. Мало того, Київське князівство опинилося на вістрі майже щорічних грабіжницьких набігів нових кочівників зі Степу. Боротися ж з номадами, які не мали жодних домівок не було ніяких можливостей: тільки-но Руси збройно виступали за міську браму – як Половці хутко відступали в степи на своїх критих возах-вежах, женучи поперед себе гурти худоби. Прогулявшись полем і спіймавши облизня, Руси поверталися в міста, розходилися по домівках... і ставали мішенню нових нападів невловних кочівників.

Тільки через півстоліття Половці почали частково осідати на землю, закладаючи довготривалі поселення-зимівники, і відразу ж стали вразливими для відплатних походів Русів. Однією з найперших вдалих виправ збірного Руського війська проти Половецького Поля стала битва на річці Сутінь (так в Княжу добу звалася наша р. Молочна) поблизу Василівки. В двох десятках кілометрів за селом Широке, на узбіччі Токмацької траси стоїть обеліск в пам'ять про події майже тисячолітньої давнини (див. фото 30.4).

Фото 30.4. Пам'ятний знак в степу на місці відомої русько-половецької битви 1103 р. навпроти села Покровське (до 2016 р. – Жовтневе), на південному узбіччі Бердянської траси Мало що змінилося відтоді на цих просторах (світлина зі Всемережжя)

Поле битви краще відвідати на початку весни, коли степ щойно оживе після довгого зимового сну, і вогкий ґрунт пронизають несміливі паростки молодої трави. Рання весна – найголодніша пора року для кочівників та їхніх табунів. О цій порі їх найлегше воювати. Все це було добре відомо Русам, коли в березні 1103 р. вони двома загонами рушили в степ: піхота пішла човнами від Києва вниз по Дніпру, а кіннотники на чолі з Мономахом посунули його правим берегом. 31 березня все руське військо зібралось на острові Хортиця в урочищі Протолче на півдні острова, поруч з однойменним бродом і перейшовши на Лівобережжя Дніпра заглибилося в Поле Половецьке. На четвертий день походу, 4 квітня, у верхів'їв річки Сутінь (Молочна) Руси стрінули половецькі загоны, які вже не могли втекти, як завше, бо мушили захищати свої сім'ї, що стояли зимівником у широкій плавневій долині Молочної ріки (див. фото 30.5). Позбавлені маневру, Половці врешті-решт програли цю битву: загинуло близько двох десятків половецьких ханів, в тому числі й полонених, за яких Руси відмовилися брати викуп і вбили; серед трофеїв переможців згадуються не лише коні й рогата худоба, але й екзотичні для нас верблюди – уявляєте, верблюди серед Широківських степів!

Їдучи влітку трасою на Бердянське море, окиньте оком степи за селом Широке: десь тут, не дожджаючи Токмака, відбулася історична битва, з якої почалася ціла низка успішних походів Русичів проти Половецького степу.

Фото 30.5. Плавнева долина Молочної ріки, яка в середньовіччі звалася Сутінню

Вже через два тижні після перемоги Руси почали відновлювати свою південну лінію оборони по річці Рось, зруйновану Половцями наприкінці 11 ст., проте оживити в повному обсязі Дніпровську торгівлю та пов'язане з нею регіональне лідерство Києва вже не могли. Розпад Русі на незалежні, ворогуючі між собою князівства щодалі поглиблювався.

Як наслідок занепаду центральної влади з її державною політикою християнізації, в 12 – 13 ст. відбувається ренесанс Язичницьких вірувань Слов'ян. Давній світогляд природно відновився на місцевому ґрунті. До того ж, християнство поширювалося передовсім серед мобільної верхівки суспільства, часто як демонстрація своєї провладної позиції. А глибинку на той час ще не просякли тонкощі іноземної віри.

Одним з негативних явищ міжусобної (від слів "між собою") феодальної війни стало захоплення ворогуючими князями іноземців до вторгнення в Руські землі. Наприклад, лівобережні князі стали активно родичатися і створювати союзи зі степовиками. Якщо до того

всім Рюриковичам була властива скандинавсько-фінська N1c гаплогрупа, в т.ч. й Володимиро-Мономаху, то вже в крові його Чернігівського конкурента, князя Олега Святославича бачимо скитську R1a гаплогрупу. А в середині 12-го ст. взагалі склався грізний Суздальсько-Половецький союз проти Руської імперії – син половчанки Андрій Боголюбський (князь Володимиро-Суздальський) у спілці з половецькими родичами вперше безбожно погромив Київ разом з церквами! Чим далі, то династична боротьба за владу ставала все більше між-етнічною і міжкультурною.

І, як завжди, невидимим ляльководом над усіма персонажами стояв клімат. Без його надзвичайно теплого і вологого Середньовічного оптимуму (8 – 13 ст.) були б неможливими розквіт торгівлі звільненими від криги північними морями і створення в 1136 р. незалежної Новгородської республіки. Як не відбулися б землеробський бум і демографічний вибух у лісах Володимиро-Суздальщини, яка відтоді впевнено осідлала Волзький торговий шлях "із варяг в Азію" в обхід Києва і стала перетворюватися в регіонального лідера. Без сприяння клімату не сталося би в 11 – 13 ст. й перенаселення Євразійського степу, яке згодом виллється в нестримну Монгольську навалу. До того часу клімат вже на повну потужність розкрутив маховик Піднебесної Китайської імперії та зупинив поступ опустеленого Арабського світу. Тепер же він чарував на якісь нові, ще невідомі в обрисах події недалекого майбутнього.

Сьогодні ми з цікавістю спостерігаємо за розгортанням глобального потеплення: з попкорном в одній руці та охолодженою колою в іншій. Чи ми бачимо, як на наших очах пересуваються стрілки на коліях історії людської цивілізації? Чи достатньо усвідомлюємо всю значимість цього, такого мультяшного серіалу про клімат?

Період феодалної роздрібненості в Середньовіччі переживала вся Європа, навіть церковні владики були на ножах. В 1054 р. на два крила розкололася Християнська церква, а їхні лідери гучно оголосили один одному взаємні анафемі – відлучення від церкви і довічне прокляття (були зняті лише в 1965 р. під час першої(!) з тих пір зустрічі Папи з Патріархом – ото заціпило!, на понад 9 століть! якщо сила церковного прокляття щось та важить, то за ці 911 років взаємопрокляття вони вже мусили взаємознищитися). Ще більшим абсурдом і жахом ввижається Четвертий Христовий похід 1204 р., коли хрестоносці Римської церкви штурмом захопили столицю Візантійської церкви – Константинополь, вирізавши тисячі його мешканців та безжально пограбувавши храми. І це все в переддень монгольської навали! Бо на іншому кінці Євразії саме в цей час навпаки відбувалося інтенсивне об'єднання монгольських кочівників навколо особи Чингісхана, в 1206 р. проголошеного каганом над усіма племенами.

Тож, князівські чвари на Русі для тогочасної Європи були звичною справою, через них пройшла більшість середньовічних держав. За логікою історичного процесу незабаром мав з'явитися новий сильний лідер, який би об'єднав усі роздрібнені землі. Можливо це був би хтось із половецько-руських князів, або ж угорсько-руських чи ще бозна-хто. Але в хід європейської історії в 13-му ст. втрутилося монгольське нашестя і новим лідером став... азійський хан. Теж варіант.

Василівка була Половецькою майже два століття (1055 – 1239 рр.). Кипчаки пройшли ті ж самі стадії розвитку, що й попередні кочівники (Кіммерійці, Скити, Алани, Булгари): від грабівницької економіки – до шлюбних союзів зі слов'янським населенням та осіданням на землю. Але попри поступове налагодження союзницьких відносин між лісом і степом, Василівський район так і не встиг обзавестися довготривалими поселеннями Половецької доби: варто було лишень осісти на Василівському березі поруч з казковими багатствами Великих Луків, і слов'янський хутір умить міг бути атакованим одним з неконтрольованих кочових загонів з відкритого на всі вітри Лівобережного степу; або ж тільки-но б заклали степовики свій літник чи зимівник при долині Конки і Дніпра – і, як сніг на голову, в самий неочікуваний момент міг впасти на стійбище "морський десант" непередбачуваних русів; краще вже мостити свої кочовища на узбережжі Азовського моря, відгородившись від Дніпра захисним бар'єром рідного степу.

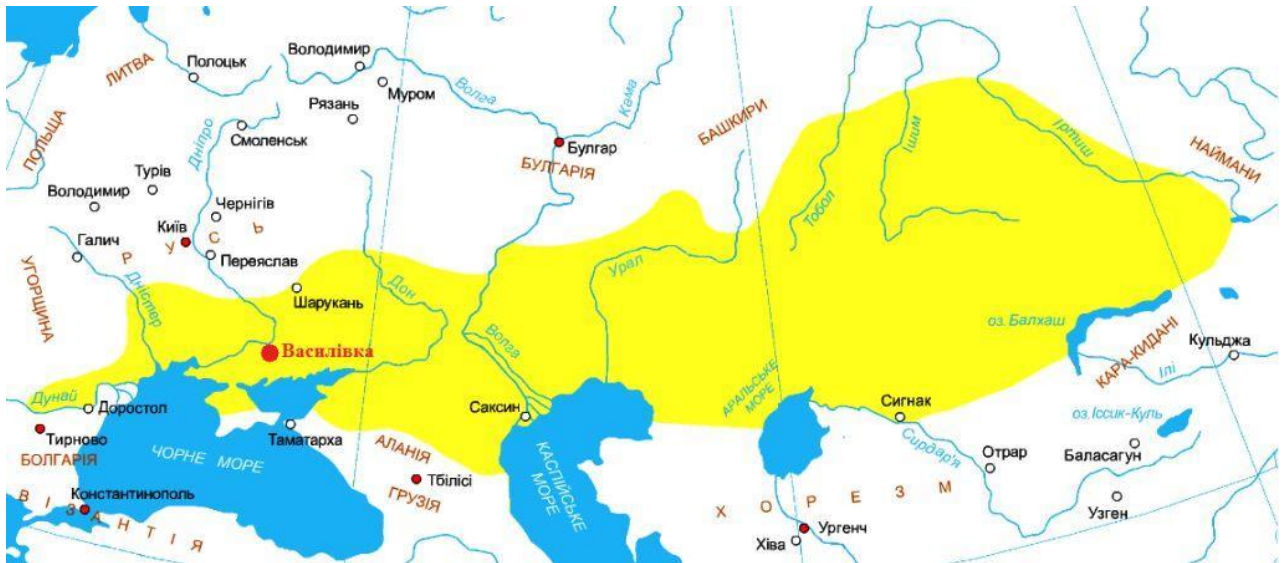
Але якщо оселятися у Василівському районі за Половецького часу було якось незатишно, то встановлювати кам'яні статуї половецьких баб у краї геть ніщо не заважало. Тюркська антропоморфна скульптура стала візитівкою і феноменом нашого середньовічного степу. Чому, власне, феноменом? Бо вона масово присутня лише у двох куточках планети:

- рання скульптура часів Тюркського каганату (6 – 8 ст.) поширена в далекій Центральній Азії;

- а пізня скульптура (11 – 13 ст.) – майже виключно в Приазов'ї (степове межиріччя Дніпра і Дону, Кубань, та ще трохи в степовому Криму).

Між цими двома сплесками степової пластики – ціла прірва простору і часу!

Як розквітла половецька скульптура в новітню добу? і чому саме в Приазов'ї? при такій величезній протяжності Половецького степу від Іртиша до Дунаю (див. мал. 30.6)?

Мал. 30.6. Дешт-і-Кипчак (половецький степ) у 1200 р. (малюнок зі Всемережжя)

Хто були ці чоловіки і жінки з незмінною чашею в долонях на животі? Бо на відміну від надмогильної скульптури попередніх епох (у ранніх скотарів Бронзової доби, у Скитів), половецькі баби не були надгробками. В певному сенсі вони були "ідолами", вмістилищем духу всіх попередніх пращурів, які з батьківською опікою незмінно захищали своїх вдячних продовжувачів. І разом з тим боввани були природним каменем, який вже цим заслуговував на глибоке шанування, як і будь-яке природне створіння. Верхівка половецького суспільства сповідувала кочівницьку віру, умовно названу "тергріанством" (від тюркського імені єдиного бога блакитного неба – Тенгри). А тенгріани, окрім всього, знали ще й і з духами померлих каменів – померлих, тобто в минулому живих. Давня кам'яна скульптура стала намаганням кожного половецького роду в кожному новому поколінні створити свій власний образ духу пращурів, щоби розмістити його на чільному місці родової території: на пагорбах, курганах, мисах – усюди, де найпевніше зберігався б із ним візуальний контакт і відчуття постійної підтримки мудрих і добрих батьків; у тих місцях, звідки дух якнайдалі міг би стежити за своїми земними дітьми, вартуючи їхнє повсякденне щастя.

Такі маяки оберегів видно було звіддала. Від них вірогідно походить і назва одного з наших сіл – Маячка. В цій місцині ще 5 тис. р. тому перетиналися два старовинних шляхи: той, що йшов уздовж берега Великих плавень (з Балок до Скельок), і перпендикулярний до нього – від Ясної Поляни → повз Маячку → до степової оази Великих Луків. Відтоді проминули тисячоліття, але Маячанський шлях і досі видно з космосу крізь оранку полів – білу смугу поміж світлих плям давно неіснуючих курганів (дивитися фото 30.7). Напевно, всі ці штучні гори і природні миси берегових терас колись рясно майоріли половецькими бабами – своєрідними маяками посеред степового моря.

Фото 30.7. Кургани Маячанського шляху в Середньовіччі маячили половецькими бабами

За давньої доби кількість тюркських скульптур у Приазов'ї могла сягати десятків тисяч, але з кінця 14-го ст. (після проголошення ісламу державною релігією Золотої Орди) нові скульптури вже не виготовлялися, а старі – втрачалися. Ще двісті років тому, до початку масового господарського освоєння степів, їх залишалось в наших степах близько 5 тисяч. А нині зустріти кам'яну бабу в степу навряд чи можливо, так само, як і нерозораний степ. При музеях, в неволі утримується близько тисячі половецьких баб, відірваних від своїх родових земель, позбавлених чару свободи. Без диких коней-тарпанів, без мовчазних курганів і маяків обвітрених баб – великий Степ перетворився на легенду (див. фото 30.8).

Фото 30.8. Сотні поколінь наших пращурів очима цієї кам'яної баби дивляться в нас, крізь нас і щоранку на те, як над Василівкою знову сходить сонце ☺

Половецька доба у Василівському краї скінчилася разом із Монгольською навалою в 1239-му році. Гнані Монголами Половці, як перед тим кіммерійці, булгари, печеніги тощо, відійшли за Дунай, на Балкани, де їх ніхто не чекав. По зміні 1 – 2 поколінь, коли смертельна ворожнеча між Половцями та Монголами притлумилася, Кипчаки змогли повернутися на простори Дешт-і-Кипчак`а, який до того часу вже став ядром Золотої Орди, і долучитися до будівництва нової держави під іменем "татари". Але то вже буде зовсім інша історія.

Додатки до Частини IV

Додаток Ч.IV.A

Хронологія деяких основних подій Василівського району:

650 - 110 рр. до н.е. – Скитський період в історії Василівки.

5 - 4 ст. до н.е. – розквіт Великої Скитії, спорудження царських (і більшості рядових) скитських курганів у Причорномор'ї.

кін. 5 - поч. 3 ст. до н.е. – розквіт Василівського городища у складі Великої Скитії.

сер. 4 ст. до н.е. – вершина могутності Скитії за царя Атея.

поч. 3 ст. до н.е. – занепад Великої Скитії, припиняється будівництво скитських курганів на території Василівського краю.

сер. 3 - поч. 2 ст. до н.е. – глибока господарська криза пізньоскитського населення Василівського степу (обмаль будь-яких археологічних пам'яток цього часу).

200 р. до н.е. – початок теплого Римського періоду.

поч. 2 - кін. 2 ст. до н.е. – відродження пізньоскитських поселень Нижнього Дніпра під захистом Кримських Царських Скитів.

30-ті роки 2-го ст. до н.е. – сарматські племена Роксоланів (Ревксіналів) та Язигів з'являються в Північному Причорномор'ї.

2 ст. до н.е. - 7 ст. по н.е. – будівництво Змієвих валів у Середньому Подніпров'ї (переважно Правобережжі).

110 р. до н.е. – війська Понтійського царя Мітридата VI Евпатора розбили Скитів. Скити втратили Ольвію; припинили існування городища в Нижньому Подніпров'ї.

110 р. до н.е. - 375 р. н.е. – Сарматський період в історії Василівки.

00 – Різдво Христове.

20-ті роки 1-го ст. – Василівка потрапляє під владу сарматського племені Аланів.

1 - 3 ст. – перебування Римських гарнізонів на материковому півдні України.

2 - 5 ст. – існування Черняхівської провінційно-римської культури на прикордонних з Римською імперією теренах України поруч з Василівкою.

др. пол. 3 ст. - у Василівку вперше потрапляють Германські племена Остготів.

Захоплені причорноморські міста Готи використовують як бази для морських походів.

70-ті роки 3-го ст. - 70-ті роки 4-го ст. – Василівка через Дніпро сусідить з Готською державою (з сильними провінційно-римськими впливами).

370 р. – війна між Готами й Аланами (в т.ч. й василівцями).

375 р. – у Василівку вдираються племена Гунів; початок тюркізації Василівки.

375 - 463 рр. – Гунський період в історії Василівки.

4 - 18 ст. – Василівкою верховодять тюркські племена.

поч. 5 ст. - 453 р. – існування Гунської кочової імперії Хунгарії (від Волги до Рейну, з центром в Угорщині). Північне Причорномор'я з Василівкою тоді звалося "Припонтійською Скитією", якою наприкінці правив старший син Аттіли – Еллак.

5 - 7 ст. – бурхливе розселення Слов'ян, в т.ч. й долиною Дніпра поруч з Василівкою.

463 р. – Булгари в Приазов'ї розбили племена Хунну і стали володарями краю.

463 - 860 рр. – Булгарський період в історії Василівки (з них 671 - 860 рр. – під зверхністю Хозарського каганату).

пер. пол. 6 ст. – погіршення клімату, голодні роки, міграція Слов'ян на південь.

562 р. – у Василівський степ вдерлися Авари.

562 р. - 632 р. – василівці були Аварськими підданцями.

632 р. - 671 р. – Василівка стала частиною Великої Булгарії.

671 р. – Хозари остаточно розгромили незалежних Приазовських Булгар.

671 - 960-ті рр. – Хозарський період в історії Василівки.

737 р. – арабські війська найближче підійшли до Василівки (досягли Дону і Волги); масова депортація відступаючими Хозарами з Північного Кавказу тамтешнього населення Чорних Булгар й Аланів у Дніпро-Донське межиріччя (в т.ч. й Василівку).

740-ві рр. - поч. 10 ст. – щільне проживання переселених Хозарами з Північного Кавказу Аланів на Лівобережжі Дніпра (в т.ч. й у Василівці).

800 - 1300 рр. – Середньовічний Теплий період (сприятливий для Європи й Китаю, і згубний для Ісламського Півдня); Атлантичний оптимум Європи.

поч. 9 ст. – у Подніпров'ї з'являються перші човни Вікінгів.

830-ті рр. – на отримані від Хазарського каганату степи Надчорномор'я (особливо в район порожистого Дніпра) переселяються з Поволжя Угри/Мадяри.

860 р. – в Надчорномор'я зі сходу, крізь кордони Хозарії, прориваються Печеніги та витісняють Угрів/Мадяр на захід, за Дніпро.

9 - 10 ст. – переслідуючи Печенігів крізь кордони Хозарського каганату в Приазовські степи прориваються Огузи/Гузи.

др. пол. 9 ст. – Приазовські Чорні Булгари в союзі з Печенігами невдало виступили проти Хозарії, і до кінця 10-го ст. були остаточно розсіяні в місцевому середовищі.

860 р. - 1045 р. – Печенізький період в історії Василівки (860 - 960-ті рр. – під зверхністю Хозарського каганату).

889 р. – Хозари переселяють підвладних Печенігів зі східних кордонів Хозарського каганату в Північне Причорномор'я, де Печенізький союз стає панівним.

9 ст. - поч. 12 ст. – активне функціонування Дніпрового шляху "із варяг – у греки"; задля його охорони створюються укріплені поселення в районі Дніпрових порогів.

960-ті рр. – Хозарія назавжди втрачає Приазов'я.

972 р. – загибель князя Святослава біля Дніпрових порогів у печенізькій засідці.

сер. 11 ст. – Русь досягла своєї найбільшої могутності.

11 - 13 ст. – теплий і вологий клімат, демографічний вибух в Євразійському степу та Володимиро-Суздальщині.

1048 р. – Огузи виганяють Печенігів з Приазов'я.

1055 р. – Кипчаки/Половці виганяють Огузів з Приазов'я.

11 - 13 ст. Огузи/Торки стають основою "своїх поган" ("Чорних клубуків") на Руському прикордонні.

1055 р. - 1239 рр. – Половецький період в історії Василівки

11 - 13 ст. – розквіт тюркської антропоморфної скульптури ("половецькі баби") в Приазов'ї.

1103 р. (4 квітня) – Русько-Половецька битва на річці Сутінь (р. Молочна).

сер. 12 ст. – розпад Русі на незалежні князівства.

12 - 13 ст. – ренесанс Язичницьких вірувань Слов'ян.

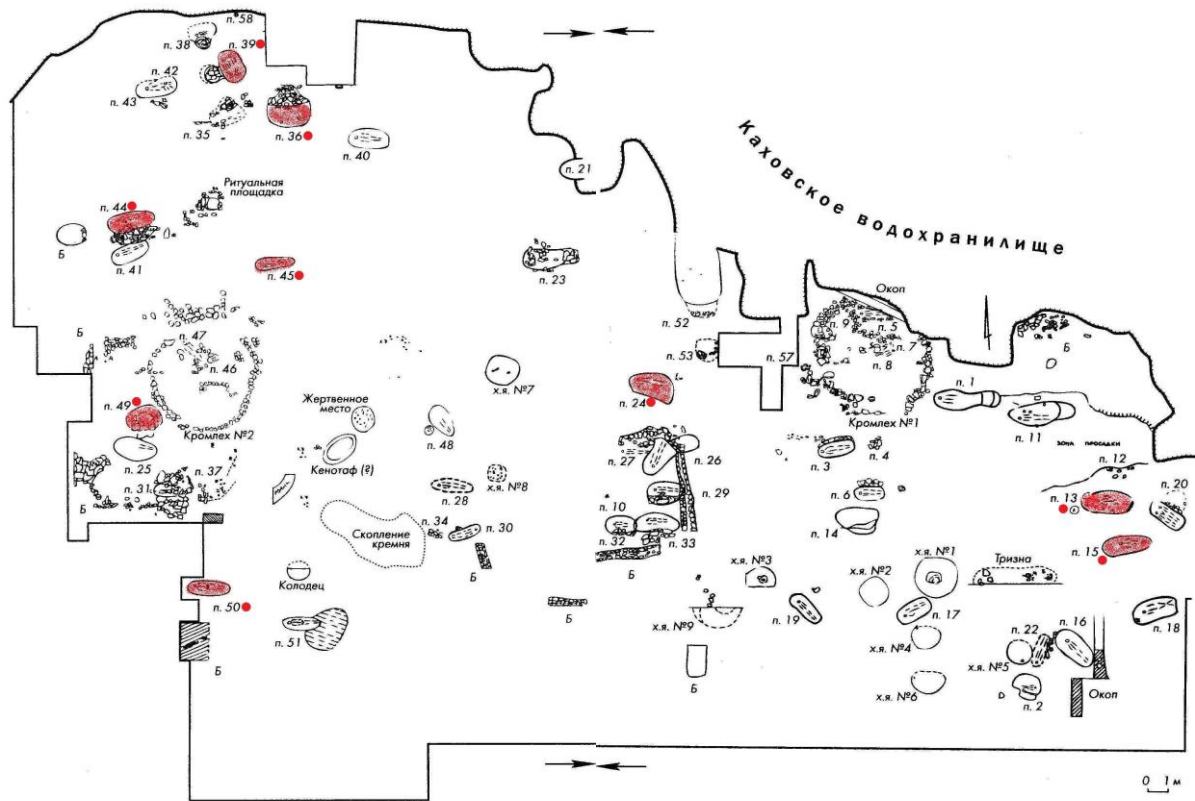
1239 р. – гнані Монголами Половці втратили Приазов'я та відійшли за Дніпро.

Додаток Ч.IV.Б

Скелянський могильник, досліджений багатолітніми експедиціями під керівництвом Попандопуло Зої Харитівни – поховання Амазонок (до стор. 136)

Схематический план
могильника «Скельки»

Экспликация:
п. – погребения могильника
х.я. – хозяйственные ямы
Б – остатки построек хутора Басаньки

6

7

Червоним кольором виділені жіночі поховання одночасно зі зброєю (переважно бронзові та залізні вістря) і прикрасами (бісер, пастові скляні намистини, мушлі каури).

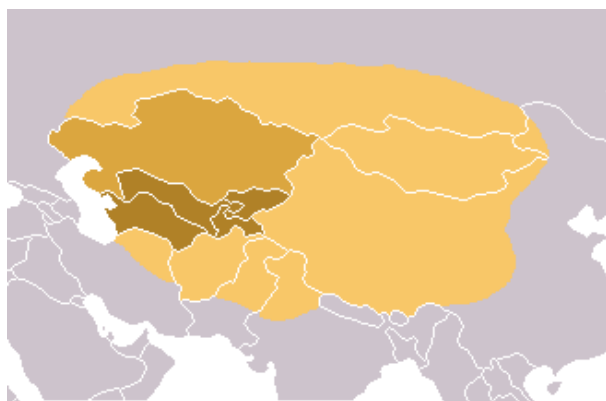
Майже всі Амазонки поховані головою на захід; серед супровідних побутових речей: посуд, ножі, шильця, прясла, пряжки.

Додаток Ч.IV.B

Часто вживані в книзі географічні орієнтири:

Ближчий Схід – це території Західної Азії та Північної Африки, розташовані на стику європейського, азійського та африканського материків. Цю назву придумали європейці для позначення найближчого до них східного регіону.

Середня Азія – це збірна назва для чотирьох азійських держав колишнього Радянського Союзу: Узбекистану, Киргизстану, Туркменістану і Таджикистану (позначені коричневим кольором), до яких часто додають і Казахстан (виділений темно-жовтим кольором).

Центральна Азія окрім цих п'яти азійських держав включає ще й Монголію, Західний Китай, Пенджаб, північну Індію та північний Пакистан, північно-східний Іран, Афганістан (весь жовто-коричневий колір).

Паннонська рівнина (вона ж **Середньодунайська рівнина**) – це низовина в басейні середньої течії р. Дунаю, в межах сучасної Угорщини (більша частина), Словаччини, Румунії, Хорватії й Австрії; на північному-сході заходить на територію Закарпатської області України.

А ще це найзахідніший куточок Великого Євразійського степу, західніше якого кочовикам вже нічого було робити – Паннонська рівнина за Карпатами ставала останнім притулком номадів у їхніх походах від Тихого океану "до останнього західного моря".